

**UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE
FAKULTA SOCIÁLNYCH VIED A ZDRAVOTNÍCTVA**

DIPLOMOVÁ PRÁCA

2012

Bc. Nina Marková

**UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE
FAKULTA SOCIÁLNYCH VIED A ZDRAVOTNÍCTVA**

**FENOMÉN ÚZKOSTI POZOROVANÝ V ŠPECIÁLNYCH
ŠKOLÁCH INTERNÁTNEHO TYPU A VYUŽITIE KRESBY
AKO DIAGNOSTICKÉHO PROSTRIEDKU ÚZKOSTI**

Diplomová práca

Študijný program: Psychológia

Školiace pracovisko: Katedra psychologických vied

Školiteľ: PhDr. Margita Drienovská, PhD.

2012

Bc. Nina Marková

PodĎakovanie

Za pomoc pri realizácii tejto práce si dovoľujem poďakovať svojej školiteľke PhDr. Margite Drienovskej, PhD., za cenné rady, trpezlivosť, konštruktívnu kritiku, odborné usmernenie, podporu a pomoc, ktorú mi poskytla pri vypracovaní diplomovej práce. Moje ďakujem patrí aj všetkým tým, ktorí mi vytvorili podmienky a poskytli podporu k dokončeniu tejto práce. V neposlednom rade ďakujem aj riaditeľom základných škôl a špeciálnych základných škôl, ktorí mi vyšli v ústrety pri realizácii výskumnej časti práce.

ABSTRAKT

MARKOVÁ, Nina: Fenomén úzkosti pozorovaný v špeciálnych školách internátneho typu a využitie kresby ako diagnostického prostriedku úzkosti. [Diplomová práca]. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva; Katedra psychologických vied. Školiteľ: PhDr. Margita Drienovská, PhD.. Stupeň odbornej kvalifikácie: Magister. Nitra: FSVaZ, 2012. 57 s.

Predkladaná diplomová práca sa venuje porovnaniu detí s intelektom v pásme ľahkej mentálnej retardácie a detí bez intelektového deficitu v úzkosti a úzkostlivosti. Cieľom práce bolo zistiť, či existujú rozdiely v úzkostlivosti medzi žiakmi špeciálnych základných škôl využívajúcich internát a dochádzajúcimi denne do školy a sledované boli aj rozdiely v kresbe úzkostných a neúzkostných detí v pásme ľahkej mentálnej retardácie a rovnako u detí s normálnym intelektom. Na zistenie úzkosti a úzkostlivosti sme použili Škály na meranie úzkosti a úzkostlivosti u detí, kresba detí bola sledovaná prostredníctvom Testu stromu. Naše predpoklady sme overovali na vzorke žiakov (n=107) vo veku 12 až 15 rokov. Výsledky preukázali u žiakov špeciálnych základných škôl využívajúcich internát vyššiu úzkostlivosť než u žiakov rovnakého typu škôl s dennou dochádzkou. Štatisticky významný rozdiel medzi skupinami úzkostlivých a neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy bol potvrdený v 12 znakoch kresby. Podobné výsledky boli zistené aj u žiakov s ľahkou mentálnou retardáciou, z 15 sledovaných znakov sme štatisticky významné rozdiely našli v 13 znakoch, ktoré sa v kresbe úzkostných detí objavovali častejšie. Zistili sme aj existenciu vzťahu medzi dosiahnutým skóre v škále D-2 dotazníkovej metódy ŠAD, ktorá vypovedá o úzkostlivosti dieťaťa a celkovým skóre dosiahnutým za výskyt znakov poukazujúcich na úzkostlivosť v kresbe dieťaťa v Teste stromu. Čím dieťa dosahovalo vyššie skóre v škále D-2, tým vyššie bolo dosiahnuté skóre úzkostlivosti v kresbe stromu.

Kľúčové slová:

Úzkosť. Úzkostlivosť. Mentálna retardácia. Kresba stromu.

ABSTRACT

MARKOVA, Nina: Phenomenon of anxiety monitored in special boarding schools and drawing as an anxiety diagnostic method. [Master thesis]. Constantine the Philosopher University in Nitra. Faculty of Social Sciences and Health Care; Department of Psychological Sciences. Supervisor: PhDr. Margita Drienovská, PhD.. The Level of Qualification: Master. Nitra: FSVaZ. 2012. 57 p.

The present thesis is devoted to compare children with mild mental retardation and children without intellectual deficit in anxiety state and anxiety trait. The aim was to find out if there are differences in anxiety between pupils attending special primary schools using college and pupils traveling to school daily and there were also observed differences between anxious and non-anxious children with mild mental retardation and children with normal intellect. To detect anxiety state and anxiety trait was used ŠAD, children's drawing was monitored by Tree drawing test. Our assumptions are verified on a sample of students (n = 107) aged 12-15 years. Results has showed that students attending special primary schools using college are more anxious than students, who travel to school daily. Statistically significant difference between groups of anxious and non-anxious children without intellectual deficit was confirmed in 12 characters of drawings. Similar results were obtained for students with mild mental retardation, of the 15 characters we observed, that statistically significant differences were found in 13 characters, which are drawing of anxious children occurred more frequently. We found the existence of a relationship between scores achieved in the range of D-2 questionnaire method ŠAD, which tells us about the child's anxiety and total scores obtained for the occurrence of signs of drawing, which indicate anxiety trait in the child's drawing of a tree. If the children's reached score of anxiety trait was higher, his total score of anxiety in Draw a tree test was higher too.

Key words:

State anxiety. Trait anxiety. Mental retardation. Drawing of a tree.

Obsah

ABSTRAKT	4
ABSTRACT.....	5
ZOZNAM TABULIEK A GRAFOV	8
ZOZNAM SKRATIEK.....	9
ÚVOD.....	10
1 Úzkosť a strach	12
1.1 Klasifikácia úzkosti.....	13
1.2 Vývin úzkostí v detstve.....	15
1.3 Citová deprivácia a miesto rodiny v boji proti úzkosti.....	16
1.4 Výtvarný prejav dieťaťa ako diagnostický prostriedok úzkosti	17
2 Mentálna retardácia.....	19
2.1 Príčiny vzniku mentálnej retardácie	20
2.2 Epidemiológia mentálnej retardácie	21
2.3 Klasifikácia mentálnej retardácie.....	21
2.4 Osobnostné charakteristiky detí s mentálnou retardáciou	22
2.4.1 Úzkosť u detí s mentálnym postihnutím.....	23
2.4.2 Kresba detí s mentálnou retardáciou.....	24
2.5 Možnosti vzdelávania detí s mentálnou retardáciou.....	24
2.5.1 Internátna forma vzdelávania detí s mentálnou retardáciou	25
3 Výskumný problém a výskumný cieľ.....	26
3.1 Výskumné hypotézy	27
3.2 Výskumné otázky	29
4 METÓDY	32
4.1 Výskumná vzorka a priebeh výskumu.....	32
4.2 Metodiky.....	34
5 VÝSLEDKY	38

5.1 Dosiachnuté skóre v Škálach na meranie úzkosti a úzkostlivosti u detí	38
5.2 Dosiachnuté skóre úzkostlivosti v Teste stromu	40
5.3 Vyjadrenie sa k hypotéze 1	41
5.4 Vyjadrenie sa k hypotéze 2	42
5.5 Vyjadrenie sa k hypotézam 3 až 17	43
5.6 Vyjadrenie sa k výskumným otázkam 1 až 15	51
5.7 Vyjadrenie sa k výskumným otázkam 16 a 17	56
6 DISKUSIA	59
6.1 Rozdiely v úzkosti medzi deťmi s intelektom v pásme normy a v pásme ľahkej mentálnej retardácie	59
6.2 Rozdiely v úzkostlivosti medzi žiakmi s ľahkou mentálnou retardáciou študujúcimi internátnou formou a denne dochádzajúcimi	60
6.3 Kresba stromu ako ukazovateľ úzkostlivosti dieťaťa	61
6.4 Vzťah medzi skóre dosiahnutým v škále D-2 metodiky ŠAD a celkovým skóre úzkostlivosti v Teste stromu	62
6.5 Limity výskumu	63
6.6 Odporúčania pre ďalší výskum	64
6.7 Odporúčania pre prax	64
ZÁVER	67
ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV	69
PRÍLOHY	75

ZOZNAM TABULIEK A GRAFOV

Tabuľka 1	Výskumná vzorka	32
Tabuľka 2	Skóre dosiahnuté v Škálach na meranie úzkosti a úzkostlivosti	39
Tabuľka 3	Rozdelenie jednotlivcov do skupiny úzkostlivých a neúzkostlivých	40
Tabuľka 4	Vybrané štatistické hodnoty celkového skóre získané za znaky úzkostlivosti v kresbe stromu	41
Tabuľka 5	Sledovanie rozdielu v úzkosti medzi žiakmi s intelektom v pásme normy a žiakmi s intelektom v pásme ľahkej mentálnej retardácie	42
Tabuľka 6	Sledovanie rozdielu v úzkostlivosti medzi žiakmi špeciálnych základných škôl využívajúcimi internát a dochádzajúcimi do školy denne	43
Tabuľka 7	Sledovanie rozdielu vo výskyte jednotlivých znakov úzkostlivosti v kresbe stromu vo vzorke úzkostlivých a neúzkostlivých detí s normálnym intelektom	51
Tabuľka 8	Sledovanie rozdielu vo výskyte jednotlivých znakov úzkostlivosti v kresbe stromu vo vzorke úzkostlivých a neúzkostlivých detí s intelektom v pásme ľahkej mentálnej retardácie	56
Tabuľka 9	Vzťah medzi skóre v škále D-2 dotazníkovej metódy ŠAD a celkovým skóre úzkostlivosti v kresbe v Test stromu u detí s intelektom v pásme normy a intelektom v pásme ľahkej MR	58
Graf 1	Rozdelenie výskumnej vzorky podľa veku a typu navštevovanej školy	33
Graf 2	Rozdelenie vzorky podľa typu navštevovanej školy a využívania internátu	34
Graf 3	Dosiahnuté hodnoty v ŠAD v škálach D-1 a D-2 u jednotlivých populácií, uvádzané v stenoch	39

ZOZNAM SKRATIEK

MKCH 10- Medzinárodná klasifikácia chorôb, 10. revízia

MR- mentálna retardácia

ŠAD- Škály na meranie úzkosti a úzkostlivosti u detí

ZŠ- Základná škola

ÚVOD

Úzkosť a strach zaraďujeme medzi emócie, ktoré sprevádzajú človeka počas celej životnej cesty. Podieľajú sa významne na formovaní osobnosti človeka a jeho sociálnych kontaktov a vzťahov, sú dôležitým vnútorným regulátorom správania človeka. Môžu byť prínosom, no rovnako aj prekážkou.

Úzkosť zaraďujeme medzi adaptívne emócie. Úlohou úzkosti je zabezpečiť pripravenosť na možnú nadchádzajúcu nebezpečnú situáciu, slúži na zachovanie života v nebezpečných situáciách. Mierne obavy a úzkosť sú úplne bežné a prežíva ich v živote každý jednotlivec. Problematickým sa výskyt tejto emócie stáva až vtedy, pokiaľ sa objavuje príliš často, príliš dlho, jej intenzita je príliš veľká alebo sa objavuje v neprimeraných situáciách. V tomto prípade sa stávajú negatívnym zásahom do života jednotlivca (Praško, Vyskočilová, Prašková, 2006).

Poslednom období sa ukázalo, že úzkostné poruchy patria nielen medzi najčastejšie sa vyskytujúce psychické poruchy, ale aj medzi poruchy, ktoré významne zhoršujú kvalitu života. Ich dôsledkom môže byť znížená pracovná schopnosť, nepriaznivo zasahujú do partnerského života aj rodinného prostredia. Napriek veľkému pokroku v diagnostike zostáva mnoho ľudí trpiacich úzkostnými poruchami nediagnostikovaných a nedostáva sa im odbornej pomoci (Praško, 2005).

Považujeme preto za dôležité zaoberať sa v našej práci sledovaním skupiny detí, u ktorej je zvýšené riziko výskytu úzkosti a úzkostlivosti- deťom s ľahkou mentálnou retardáciou. Nemenej dôležitým cieľom práce bude prispieť k poznatkom diagnostiky úzkosti a úzkostlivosti a preveriť možnosti využitia kresby stromu ako nástroja na predbežnú diagnostiku úzkostlivosti u detí. Predmetom tejto práce bude preto nielen sledovanie rozdielov v úzkosti medzi skupinami detí s intelektom v pásme normy a deťmi s intelektom v pásme ľahkej mentálnej retardácie, ale aj zistenie existencie potenciálu a prípadných limitov využitia kresby pri diagnostike úzkostlivosti. Kresbu ako prostriedok diagnostiky sme si zvolili vzhľadom na jej vysokú výpovednú hodnotu a nízku možnosť skreslenia výsledkov. Kresba je pre dieťa obľúbenou a prirodzenou činnosťou, ktorá je preň hrou a zábavu, vyobrazuje v nej sny, ale aj realitu.

Ako uvádza Davido (2001) záujem o detskú kresbu sa datuje od dôb vzniku experimentálnej psychológie. Prvé psychologické laboratórium bolo založené v Lipsku

v roku 1879, prvá moderná monografia Taliana Corrada Ricciho o detskej kresba vznikla iba o niekoľko rokov neskôr, v roku 1887.

Dieťa v kresbe odhaľuje obsahy, o ktorých by sa mu v inom prípade nevytvorilo ľahko a to buď preto, lebo pre tento obsah nenachádza patričné slová alebo preto, že si svoj stav neuvedomuje. Používa skryté symboly, ktoré tomu, kto im rozumie (napríklad skúsenému detskému psychológovi), ponúkajú kľúč k pochopeniu zašifrovaných problémov detskej duše. Následne je možné inšpirovať sa zistenými poznatkami v zmysle hypotéz, ktoré sa ďalej potvrdzujú, overujú, spresňujú prostredníctvom iných psychologických diagnostických metód a metodík (Davido, 2001).

Touto výskumnou prácou budeme apelovať na včasnú diagnostiku úzkosti a úzkostlivosti u detí a našou ambíciou je upozorniť na tie populácie, v ktorých je riziko výskytu úzkosti a úzkostlivosti vyššie.

1 Úzkosť a strach

Prvé zmienky o stavoch úzkosti sú badateľné už v 3. tisícročí pred Kristom v sumerskom epose O Gilgamešovi, v ktorom sú popísané obavy zo smrteľnosti. Odvtedy boli používané rôzne termíny i definície, ktorých cieľom bolo čo najlepšie vystihnúť podstatu úzkostných porúch. Snahou o zjednotenie bolo zaradenie všetkých úzkostných porúch v Medzinárodnej klasifikácii chorôb MKCH10 do jednej veľkej skupiny a to v podobe, v akej sú známe dodnes (Praško, 2005).

Úzkosť a strach zaraďujeme medzi emócie, ktoré majú pre jedinca (ale aj ľudské spoločenstvo) motivačnú silu a uľahčujú adaptáciu na nové podmienky života. Emócie, teda aj pocity zložitejšie prežitky, človeka vedú k dôvodom jeho jednania alebo nejednania (Vymětal, 2004).

Úzkosť samotná človeku neškodí, dokonca bolo preukázané, že človek podáva najlepší výkon, keď je mierne úzkostný. Avšak, pokiaľ jednotlivec úzkosť nemá pod kontrolou, môže mu značne zneprijemňovať život (Praško, Vyskočilová, Prašková, 2006).

Podľa niektorých výskumov sa predpokladá, že príznakmi neurózy a neurotického správania trpí až štvrtina populácie určitej zemepisnej lokality, avšak odbornej starostlivosti sa dostáva iba piatim percentám (Dytrych, 1995).

Podľa Vymětala (2004) medzi pojmami úzkosť a strach nie je presná hranica a ich používanie je vecou konvencie, zvyku či jazykového citu. Podľa autora je zrejmé, že úzkosť a strach nemožno od seba presne oddeliť, nakoľko sa vzájomne podmieňujú a splývajú. Strach sa definuje ako „neprijemný prežitok viazaný na určitý objekt alebo situáciu, ktoré v jedincovi vyvolávajú obavu z ohrozenia“ (Vymětal, 2004, s.12) alebo ako nutná fyziologická a duševná príprava na nebezpečné a ohrozujúce situácie- podnecuje k opatrnosti, pomáha realisticky odhadnúť nebezpečenstvo (Rogge, 1999).

Na rozdiel od strachu je pre úzkosť typické, že si neuvedomujeme konkrétny objekt alebo situáciu, ktoré ju vyvolávajú a preto býva napätie sprevádzané bezradnosťou (Vymětal, 2004). Úzkosť autori definujú ako „neprijemný emočný stav, ktorého príčinu nie je možné presnejšie definovať, je to pocit, akoby sa niečo ohrozujúceho malo stať, ale postihnutý si neuvedomuje, čo by to vlastne malo byť“ (Praško, 2005, s.13) alebo ako jednu zo základných reakcií na či už reálne hroziace alebo predstavované životné situácie (Dytrych, 1995).

Úzkostné (neurotické) ladenie osobnosti môže byť základom pre neskorší rozvoj niektorej z úzkostných porúch. Svoje korene máva v genetickej výbave jednotlivca alebo v spôsobe, akým je jednotlivec vychovávaný a ako žije (Janíček, 2008).

Pojem úzkosť podľa Vymětala (2007) vyjadruje trvalejšiu charakteristiku človeka, osobnostnú črtu, ktorá predstavuje mieru pohotovosti k bojazlivému správaniu a prežívaniu. Možno ju merať a porovnávať.

1.1 Klasifikácia úzkosti

Pri klasifikácii budeme vychádzať z aktualizovanej druhej verzie 10. revízie MKCH 10 (2008), v ktorá rozlišuje v skupine úzkostných porúch medzi fóbickými úzkostnými poruchami a inými úzkostnými poruchami.

Z jednotlivých porúch budeme stručne definovať iba vybrané.

1.1.1 Fóbické úzkostné poruchy - F 40

Skupina porúch, pri ktorých sa úzkosť zjavuje iba alebo prevažne v dobre definovaných situáciách, ktoré bežne nie sú nebezpečné. Charakteristické je vyhýbanie sa týmto situáciám, pokiaľ tak pacient neurobí, trpí v nich strachom. Pozornosť pacienta sa zvyčajne sústreďuje na jednotlivé príznaky, ako búšenie srdca alebo pocit mdloby, ktorý je často spojený z druhotným strachom zo smrti, zo straty sebaovládania alebo zo zošalenia. (MKCH 10, 2008)

F 40.0 Agorafóbia

Ide o skupinu fóbií zahŕňajúcu strach z opustenia domova, vstupu do obchodov a verejných priestorov, z cestovania vo vlakoch, autobusoch alebo lietadlách bez sprievodu. Pacienti sa často nápadne vyhýbajú fóbickým situáciám, niektorí agorafobici pociťujú len nepatrnú úzkosť, pretože sa dokážu vyhnúť fóbickým situáciám.

F 40.1 Sociálna fóbia

Strach z posudzovania inými ľuďmi vedie k vyhýbaniu sa spoločenským situáciám. Ťažšie formy sociálnych fóbií sa zvyčajne spájajú s nízkou sebadôverou a strachom z kritiky. Prejavujú sa ponosami na červenenie, trasľavosť rúk, ťažobu alebo nutkanie na močenie. Pacient je niekedy presvedčený, že niektorý z týchto sekundárnych prejavov jeho úzkosti je prvotným problémom. Príznaky sa môžu vystupňovať do panickej ataky.

F 40.2 Špecifické (izolované) fóbie

Ide o fóbie, ktoré sa obmedzujú na úplne osobitné situácie, ako sú napríklad blízkosť určitých zvierat, výška, hrom, let, uzatvorené priestory, močenie a defekácia vo verejných toaletách, jedenie určitých potravín, zubné ošetrovanie alebo pohľad na krv či poranenie. Hoci vyvolávajúca situácia je nenápadná, styk s ňou môže vyvolať paniku ako pri agorafóbií alebo sociálnej fóbií.

F 40.8 Iné fóbické úzkostné poruchy

F40.9 Nešpecifikovaná fóbická úzkostná porucha

1.1.2 Iné úzkostné poruchy - F 41

Hlavný príznak pri týchto poruchách je prejav úzkosti, ktorý sa neobmedzuje na žiadnu konkrétnu situáciu. Môžu byť prítomné aj depresívne a obsesívne príznaky, ako aj niektoré prejavy fóbickej úzkosti, ale zreteľne sú sekundárne, alebo menej významné.

F 41.0 Panická porucha (epizodická záchvatová úzkosť)

Pre poruchu sú príznačné recidivujúce ataky veľkej úzkosti (paniky), ktoré sa neobmedzujú na nijakú osobitnú situáciu alebo okolnosti, a to je dôvodom, prečo sú nepredvídateľné. Ako pri iných úzkostných poruchách, hlavné príznaky sú bolesť na hrudníku, pocity dusenia, ošial' a pocit neskutočnosti (depersonalizácia alebo derealizácia). Častý je aj sekundárny strach zo smrti, zo straty sebaovládania alebo zo zošalenia.

F41.1 Generalizovaná úzkostná porucha

Základná črta tejto poruchy je difúzna a pretrvávajúca úzkosť, ktorá sa nevzťahuje na určité okolnosti prostredia, ani v nich významne neprevláda. Prevládajúce príznaky sú variabilné, ale zahŕňajú pocit nervozity, tras, svalové napätie, potenie, zmätenosť a ošial'. Chorí sa často zverujú so strachmi a trápením, že oni sami alebo ich najbližší ochorejú, alebo sa im stane nešťastie.

F 41.2 Zmiešaná úzkostná a depresívna porucha

Táto kategória by sa mala použiť, pokiaľ sú prítomné príznaky úzkosti a depresie, ale žiaden zreteľne neprevažuje, ani nedosahuje taký stupeň, že by pri oddelenom posudzovaní oprávňoval na diagnózu anxiózy alebo depresie. Ak sú prítomné príznaky úzkosti aj depresie a sú dostatočne ťažké na oprávnenosť jednotlivých diagnóz, je potrebné použiť obe diagnózy a nie túto kategóriu.

F 41.3 Iné zmiešané úzkostné poruchy

F 41.8 Iné špecifikované úzkostné poruchy

F 41.9 Nešpecifikovaná úzkostná porucha (MKCH 10, 2008)

1.2 Vývin úzkostí v detstve

Pre každé vývinové obdobie je typický určitý súbor podnetov, ktoré vzbudzujú strach a úzkosť u dieťaťa a súvisia s vývinovými úlohami daného obdobia.

Súčasťou počiatku normálneho vývinu strachu a úzkosti je separačná úzkosť, vyvolaná odlúčením od matky a strach z cudzích ľudí, ktorý by mal na konci 3. roku života ustupovať. Mierne formy strachu z cudzieho a neznámeho pretrvávajú v priebehu celého života človeka. Prejavy separačnej úzkosti a strachu z cudzích ľudí sú znakom normálneho emočného vývinu. Deti, ktoré nemali príležitosť nadviazať špecifický vzťah k jednej osobe tieto známky úzkosti nevykazujú, čo poukazuje na to, že ich vývin osobnosti bol už v základoch ohrozený (Langmeier, Krejčířová, 2006).

Predškolský vek (3-6 rokov) je so svojou fantáziou a magickým myslením obdobím, kedy väčšina detí trpí prechodnými strachmi a fóbiami, ktoré však väčšinou, pokiaľ nie sú posilňované, rýchlo vymiznú (Krejčířová, 2006).

Zahájenie školskej dochádzky a adaptácia na školské prostredie kladú na jedinca nároky, ktorým musí vyhovieť. Predpokladom k zvládnutiu tejto vývinovej etapy je školská zrelosť dieťaťa, teda jeho schopnosť úspešne sa adaptovať na školskú dochádzku. Potreba určitej jednotnosti veku žiakov na jednej strane a interindividuálnych rozdielov medzi jednotlivcami na strane druhej napokon vytvára mnoho problémov, ktoré môžu komplikovať adaptáciu žiakov na školu (Vavrda, 2007).

Ďalším výrazným medzníkom je vek 8- 10 rokov, kedy vďaka pokračujúcemu kognitívnemu vývinu dieťa dospieva k plnému pochopeniu pojmu smrti a jej nezvratnosti (Krejčířová, 2006).

Približne okolo 10.-11. roku života u dieťaťa významne narastá dôležitosť toho, ako vyjde pri porovnávaní s inými, predovšetkým s vrstovníkmi. Negatívna odozva ohrozuje self jedinca a táto hrozba spôsobuje silnú úzkosť. Snaha znížiť prežívanú úzkosť má za následok utlmenie aktivít, pri ktorých sa dieťa cíti neschopné konkurencie (Vavrda, 2007).

Det'ské fobie sú však väčšinou prechodné a iba výnimočne majú vzťah k neskorším neurotickým poruchám v dospelosti (Krejčířová, 2006).

1.3 Citová deprivácia a miesto rodiny v boji proti úzkosti

O problematike duševného strádania sa dozvedáme už od starých kronikárov. Z 13. storočia pochádza povest' o cisárovi Bedrichovi II., v ktorej sa dozvedáme, že dal vychovávať svoje deti pestúnkam s prísnyim rozkazom, aby deti kojili, kúpali a starali sa o ne, ale vystríhali sa akéhokolvek rozprávania, láskania a maznania. Domnieval sa totiž, že reč, ktorou začnú deti hovoriť, pokiaľ nebudú učené žiadnej reči, bude tou najstaršou, najpôvodnejšou rečou ľudstva. Jeho vedecká zvedavosť však uspokojená nebola, pretože všetky deti zomreli- podľa komentára kronikára- nemohli žiť bez láskyplného prihovárania sa a radostného výrazu svojich pestúnok (Langmeier, Matějček, 2011)

Aby dieťa spokojne vyrastalo, potrebuje zázemie, v ktorom v dostatočnej miere uspokojuje všetky svoje potreby. V našich kultúrnych pomeroch je to ešte stále rodina, ktorá má na utváranie osobnosti dieťaťa najpodstatnejší vplyv a dáva mu základ pre celý ďalší život (Vymětal, 2004). Narodením a prestrihnutím pupočnej šnúry sa dieťa odpútava od matky, avšak zostáva na nej naďalej závislé. Jej starostlivosť a prítomnosť zaručuje dieťaťu telesné i duševné prosperovanie. Avšak ani deti, ktoré majú pevné väzby s rodičmi a cítia sa isto, sa v živote nevyhnú krízam. Aj tieto deti prežívajú fázy neistoty, smútku, strachu, opustenosti a úzkosti, no čoskoro získavajú schopnosť tieto vzniknuté situácie riešiť (Rogge, 1999).

Detskí psychológovia zdôrazňujú kvalitu väzby medzi dieťaťom a matkou (prípadne osobou, ktorá matku zastupuje či nahrádza) a to predovšetkým v období, kým si dieťa neutvorí vnútornú stabilitu a základný spôsob interakcií s inými ľuďmi (Vymětal, 2004).

Problematiku kvality vzťahov medzi matkou a dieťaťom rozpracoval J. Bowlby vo svojej teórii vzťahovej väzby.

Správanie sa pri vzťahovej väzbe je taká forma správania, keď dieťa (či dospelý) dáva prednosť blízkosti s určitou osobou, vyžaduje túto blízkosť a udržiava ju, pričom v typických prípadoch je touto osobou matka. Dieťa pomocou zraku a sluchu zisťuje, kde sa táto osoba nachádza, pokiaľ už má dieťa schopnosť lokomócie, osobu nasleduje, pridržiava sa jej, túli sa (Hašto, 2005)

Ako uvádza Hašto (2005) hlavnými osobami, ku ktorým je dieťa pripútané vzťahovou väzbou sú rodičia, starší súrodenec, prípadne starí rodičia. Pokiaľ dôjde k neprítomnosti týchto osôb, u dieťaťa vzrastá úzkosť. Pripútačie správanie však zostáva aktívne po celý život, preto by bolo omylom nazdávať sa, že jeho prítomnosť v dospelosti by bola známkou patológie alebo regresia k nezrelému správaniu.

Podľa Langmeiera a Matějčka (2011) je výraznou prekážkou v zdravom vývine jednotlivca nedostatok uspokojovania nejakej potreby. Nejde o strádanie fyzické, ale o nedostatočné uspokojenie základných duševných potrieb- psychickú depriváciu. Autori zužujú všeobecné označenie podľa toho, ktorú psychickú potrebu pokladajú za najdôležitejšiu a čomu pripisujú rozhodujúci vplyv pri vzniku duševných porúch. V prvom rade dieťa k svojmu zdravému vývinu potrebuje predovšetkým citovú vrelosť, lásku. Ak sa mu dostáva dosť sympatie a citovej podpory, vynahradí to aj nedostatok iných prvkov. Preto je za najzávažnejšiu formu deprivácie považovaná citová alebo emočná deprivácia.

1.4 Výtvarný prejav dieťaťa ako diagnostický prostriedok úzkosti

V súčasnosti sa čoraz viac preukazuje, že práve detská kresba je jedným z najvhodnejších prístupov k poznaniu osobnosti dieťaťa. Výhoda kresby tkvie v tom, že v sebe zahŕňa hru a snenie, ale tiež vykresľuje realitu (Davido, 2001)

Problematike skúmania kresby a jej použitia ako diagnostického prostriedku sa podrobne venovali Kucharská a Májová (2005). Ich výskum sa zaoberal otázkou, nakoľko je možné použiť projektívne metódy ako diagnostický prostriedok, pričom sa zamerali na zvýšenú úzkosť a úzkostlivosť.

Primárne bol výskum Májovej (2005, in Kucharská, Májová, 2005) zameraný na zisťovanie znakov zvýšenej miery úzkosti a úzkostlivosti v projektívnych metódach (jednalo sa o metódy Test hviezd a vlín, Test stromu a Kresba postavy) u žiakov základných škôl vo veku 10-12 rokov. Autorka sledovala, v akých znakoch sa kresba úzkostlivých a neúzkostlivých detí líši, pričom k rozdeleniu do skupín podľa miery úzkosti použila štandardizované metódy CMAS (Škála manifestnej úzkosti pre deti) a ŠAD (Škála na meranie úzkosti a úzkostlivosti u detí). Za smerodajnú pri zaradení dieťaťa do skupiny úzkostlivých alebo neúzkostlivých detí bola považovaná škála D-2 z metodiky ŠAD.

Škála D-2 vypovedá o úzkostlivosti- trvalejšej charakteristike dieťaťa, Májová vo svojom výskume výsledky tejto škály označuje pojmom „úzkosť ako vlastnosť“. V záujme terminologického zjednotenia budeme naďalej používať pojem úzkostlivosť, ktorý je používaný k označeniu výsledku v škále D-2 autormi metodiky ŠAD (Müllner, Ruisel, Farkaš, 1983).

Následne boli z kresieb vybrané znaky, ktoré sú pre kresbu úzkostlivých detí najtypickejšie a tieto boli zaradené do troch kvalitatívne odlišných skupín.

Znaky, ktoré boli podľa Májovej (2005) ukazovateľom úzkostlivosti boli zistené a zaradené do skupín nasledovne:

➤ *Znaky priestorovo súvisiace s využitím kresebnej plochy*

Uvedená skupina znakov sa vzťahuje k členeniu a zaplneniu priestoru papiera, pričom do tejto skupiny boli zaradené nasledujúce znaky:

- zdôraznenie ľavej strany
- zdôraznenie dolnej časti
- extrémna pravidelnosť
- disharmónia v ploche- prázdne miesta
- disharmónia v ploche- spleť čiar, chaos

➤ *Znaky grafologické (typy čiar)*

Hovorí o grafologických znakoch, u ktorých sa sleduje ťah, charakter čiary a tlak. Definované boli nasledujúce typy čiar:

- nepružná, napätá, krčovitá čiara
- ochabnutá, krehká, pomalá čiara
- prerušovaná čiara
- slabý tlak
- izolované extrémne tlaky

➤ *Znaky kvalitatívne*

Jedná sa o znaky, ktoré odrážajú všeobecné črty kresby, prejavujú sa vo formálnom spôsobe spracovania a v celkovej proporčnej vyváženosti obrazu:

- výrazné gumovanie a opravy
- ťpenie na znázorňovaní jedného prvku- perseverácia
- začierňovanie, šrafovanie
- deformácia
- nevyváženosť v proporciách

Platnosť výskytu týchto znakov v populácii úzkostlivých detí následne overovala aj Bartlíková (2010), ktorá taktiež zistila, že v metóde Test stromu existujú významné

rozdiely v kresbe úzkostných a neúzkostných detí a tieto rozdiely nie sú náhodné. V závere práce autorka uvádza, že Test stromu sa javí ako vhodný prostriedok diagnostikovania úzkosti a úzkostlivosti u detí a podotýka, že sledované kresby od rovnakého jednotlivca vzniknuté s odstupom času vykazujú vysokú podobnosť, čo naznačuje stálosť spomínaných znakov v kresbe.

Vhodnosť použitia detskej kresby ako diagnostického prostriedku úzkosti a úzkostlivosti vo svojej práci potvrdila aj Krajčovičová (2009). Znaky úzkosti a úzkostlivosti sa snažila identifikovať v kresbe stromu a rovnako vo voľnej kresbe.

K výhodám a nevýhodám použitia kresby - Testu stromu ako diagnostického prostriedku sa vyjadril Altman (2002), ktorý vidí výhody kresby v tom, že si v nej často nájde výraz aj to, čo posudzovaná osoba nechce alebo nemôže inak prejavovať. Vzhľadom k tomu, že posudzovaná osoba nemôže kontrolovať, čo o sebe vypovedá, je jej poskytnutý iba minimálny priestor na štylizáciu a pretváрку. Kladom kresby stromu je jednoduchá administrácia, časová nenáročnosť a možnosť opakovania. Množstvo postrehov o posudzovanej osobe, získaných pomerne jednoducho prostredníctvom Testu stromu, by bolo náročné nahradiť použitím iných diagnostických metód. Autor však nezabúda ani na možné úskalia, medzi ktoré zaraďuje predovšetkým validitu. Odporúča preto neprístupovať k výsledkom ako k jednoznačne daným faktom, ale považovať ich za hypotézy, ktoré si vyžadujú overenie.

2 Mentálna retardácia

História mentálnej retardácie siaha až do roku 1500 pred našim letopočtom. Od dávnej minulosti až po dobu súčasnú sa vystriedalo mnoho názorov a teórií, ktoré popisovali toto ochorenie, jeho etiológiu, definície, charakteristiky jedinca, liečbu či rehabilitáciu. Napriek tomu táto téma zostáva stále diskutovanou aj v súčasnej dobe, k čomu zrejme prispieva aj fakt, že mentálna retardácia je relatívne často sa vyskytujúcou poruchou.

Prvé záznamy o existencii mentálnej retardácie sa vyskytli v Thébach v Grécku, neskôr opísali Hippokrates a Galenos jednotlivé stupne duševného poškodenia. V stredoveku sa mentálna retardácia stotožňovala s duševnými chorobami, úsilie o rozlíšenie týchto stavov prichádza až v 16. a 17. storočí. V 19. storočí Pinel označil chlapca ako idiota a vyhlásil ho za nevyliciteľného, pričom tento názor a udržal až do polovice 20. storočia. Na prelome 19. a 20. storočia sa záujem vedeckej komunity obracia

na meranie inteligencie, čím došlo k významnému zlomu v tejto problematike (Matulay et al., 1986).

Existuje viacero definícií, ktoré vymedzujú mentálnu retardáciu (ďalej MR).

Vágnerová (2008) uvádza, že MR je súhrnné označenie pre vrodené postihnutie rozumových schopností, ktoré sa prejaví neschopnosťou porozumieť svojmu okoliu a v požadovanej miere sa mu prispôbiť.

MR je závažné postihnutie vývoja rozumových schopností, ktoré vedie k významnému obmedzeniu v adaptívnom fungovaní postihnutého dieťaťa či dospelého v jeho sociálnom prostredí. Základným diagnostickým kritériom je zlyhanie v komplexnom inteligenčnom teste, teda výkon nižší než dve štandardné odchýlky pod priemerom (Krejčířová, 2006).

„MR predstavuje globálne poškodenie intelektových funkcií s narušeným vývojom celej osobnosti a spoločenskou nedostatočnosťou od počiatku duševného vývinu jednotlivca“ (Češková, 2006, s.268).

2.1 Príčiny vzniku mentálnej retardácie

Príčinou vzniku MR je postihnutie centrálného nervového systému. Ide o multifaktoriálne podmienené postihnutie, na jeho vzniku sa môže podieľať ako porucha genetických dispozícií, tak najrôznejšie exogénne faktory, ktoré poškodia mozog ešte v ranej fáze jeho vývinu. Obe zložky pôsobia vo vzájomnej interakcii.

-Genetická podmienenosť mentálnej retardácie- v prípade, že je MR geneticky podmienená, je základom porucha štruktúry alebo funkcie genetického aparátu (poruchy vzniknuté na báze odlišného počtu alebo štruktúry autozómu, odlišný počet alebo štruktúra pohlavných chromozómov atď.)

-Teratogenné faktory- môžu negatívne ovplyvniť prenatálny vývin jedinca a byť príčinou vzniku MR. Tieto faktory, poškodzujúce normálny vývin dieťaťa, pôsobia prostredníctvom organizmu matky, ktorý je primárnym prostredím plodu (faktory fyzikálne, chemické, biologické).

-Postnatálne poškodenie mozgu- do tejto kategórie sú zaradované poškodenia vzniknuté do 1,5- 2 rokov, pričom toto poškodenie je v ranom veku dané zápalovým ochorením, úrazom či otravou (Vágnerová, 2008).

2.2 Epidemiológia mentálnej retardácie

Mentálne postihnutie tvorí jednu z najpočetnejších skupín medzi všetkými postihnutými. Týmto deficitom trpia približne 3% populácie, najväčšiu časť, takmer 2,6% tvoria osoby postihnuté ľahkou MR. Autorka poukazuje na vzrastajúcu tendenciu počtu osôb s MR, čo pripisuje lepšej evidencii osôb s touto diagnózou (Švarcová, 2006).

Češková (2006) uvádza, že výskyt MR zostáva v priebehu času relatívne rovnaký, pričom MR sa vyskytuje u troch percent populácie, u mužov až dvakrát častejšie než u žien.

2.3 Klasifikácia mentálnej retardácie

Podľa MKCH 10 (2008) je používaná následná klasifikácia:

➤ *Ľahká mentálna retardácia (F 70)*

Jedinci s ľahkou MR bývajú v predškolskom veku nerozoznatelní od detí s intelektom v pásme normy. Sú schopní dosiahnuť základné školské vzdelanie v špeciálnych školách alebo triedach alebo za pomoci asistenta v integrovaných triedach bežných základných škôl. Väčšina týchto jedincov dosiahne úplnú nezávislosť v osobnej starostlivosti, v praktických a domácich zručnostiach (Svoboda, 2006). IQ sa nachádza v pásme 50- 69, mentálny vek sa uvádza na 9- 12 rokov. Výsledkom budú s najväčšou pravdepodobnosťou problémy s učením v škole. Mnoho dospelých je schopných pracovať, udržiavať dobré spoločenské vzťahy a byť prospešnými spoločnosti (MKCH 10, 2008).

➤ *Stredne ťažká mentálna retardácia (F 71)*

Ľudia so stredne ťažkou MR sa o seba dokážu postarať s pomocou a dohľadom. Obvykle nedosiahnu vyššie vzdelanie než na úrovni druhej triedy základnej školy, v adolescencii si môžu osvojiť základy čítania a písania (Svoboda, 2006). IQ sa nachádza v pásme 35-49, mentálny vek sa odhaduje na 6-9 rokov (MKCH 10, 2008).

➤ *Ťažká mentálna retardácia (F 72)*

Pri tomto postihnutí je porucha psychomotorického vývinu zrejماً už v predškolskom veku, stanovenie diagnózy je obvykle možné už v útlom detstve. Osoby strpiace touto chorobou môžu byť vychované k dodržiavaniu základných hygienických návykov a očisty,

vyžadujú ošetrovateľskú starostlivosť (Svoboda, 2006). IQ je v rozmedzí 20- 34, mentálny vek sa udáva 3-6 rokov (MKCH 10, 2008).

➤ *Hlboká mentálna retardácia (F 73)*

Postihnutí jedinci nie sú schopní starať sa o svoje základné potreby, vyžadujú stálu pomoc a dohľad (Svoboda, 2006). IQ nepresahuje 20, mentálny vek je menej ako 3 roky (MKCH 10, 2008).

2.4 Osobnostné charakteristiky detí s mentálnou retardáciou

Vo vývine týchto detí sa prejavujú aj známky iných problémov- predovšetkým poruchy aktivity (hyperaktivita- pasivita), poruchy pozornosti, emočnej regulácie a väčšie nerovnomernosti čiastkových schopností. Dané prejavy sa vyskytujú v rôznej miere a medzi jednotlivými stupňami postihnutia existujú plynulé prechody, ale aj pomerne výrazné individuálne rozdiely v schopnostiach (Švarcová, 2006).

Deti trpiace deficitom kognitívnych funkcií sú ohrozené pomerne často psychickou depriváciou, predovšetkým kvôli pomerne častému odmietaniu zo strany rodičov. Rodičia, v počiatkových obdobiach intenzívne hľadajúci pomoc, často po tomto úsilí, ktoré neprináša také ovocie, aké by očakávali, môžu zatrpknúť. Výnimočné nie je ani umiestnenie dieťaťa do zariadení s dlhodobjšou starostlivosťou (Langmeier, Matějček, 2011).

Keďže cieľovou kategóriou našej práce bude skupina detí s ľahkou mentálnou retardáciou, budeme sa zaoberať predovšetkým osobnostnými a psychologickými charakteristikami tejto populácie.

Švarcová (2006) zdôrazňuje, že hoci je každý mentálne postihnutý je individuom s charakteristickými osobnostnými črtami, napriek tomu, sa vo väčšej či menšej miere prejavujú určité spoločné znaky, ktoré závisia na tom, o akú hĺbku MR sa jedná, aký je jej rozsah. Typické pre ľahký stupeň oneskorenia sú poruchy psychiky – zníženie aktivity psychických procesov, nerovnomerný vývin, funkčné oslabenie a prevládajúce konkrétne, názorné a mechanické schopnosti. Z porúch citov a vôle je prejavovaná afektívna labilita, impulzivita, úzkosť a zvýšená sugestibilita.

2.4.1 Úzkosť u detí s mentálnym postihnutím

Úzkosť u detí s intelektovým deficitom bola skúmaná a rozpracovaná už pred niekoľkými desaťročiami, no napriek tomu záujem o fenomén úzkosti dodnes neútlacha a to zrejme práve vďaka množstvu nezodpovedaných otázok v tejto oblasti. K významným zisteniam už v minulosti dospel aj Dolejší (1978), ktorý svoje pozorovania, výskumy a experimenty uskutočnil na vzorke detí s mentálnym deficitom v Českej republike.

Samozrejme, existujú zdroje súčasnej domácej i zahraničnej literatúry, výskumy a vedecké články, ktoré pojednávajú o problematike výskytu úzkosti u detí a mládeže s mentálnym postihnutím. Napriek tomu však Hagopian a Jennett (2008) vo svojom článku upozorňujú, že výskum týkajúci sa ľudí s mentálnym postihnutím zaostáva. Tvrdia to na základe toho, že v prehľade literatúry zaznamenali za posledných 35 rokov iba 48 štúdií (pričom polovica z nich boli nekontrolované prípadové štúdie), ktoré sa týkali ľudí s mentálnou retardáciou s pridruženým autizmom alebo bez neho.

Výsledkom viacerých publikovaných prác je zistená existencia väčšej či menšej úzkosti u populácie ľudí s mentálnou retardáciou (Emerson, 2008, Švarcová, 2006, Manor-Binyamini, 2010, Reid, Smiley, Cooper, 2011, Glenn, Bihm, Lammers, 2003), pričom sa však vedci na miere prevalencie úzkosti nezhodujú.

Ako uvádza Dolejší (1978) u detí so zníženým intelektom môžeme pozorovať vzrastanie úzkosti predovšetkým v úkolových situáciách a to najmä vtedy, pokiaľ je táto situácia pre dieťa úplne nová. Žiaci s mentálnou retardáciou sa pri osvojovaní rôznych návykov, učení i hre stretávajú nielen s mnohými nezdarmi, ale aj oveľa častejšie než ich zdravým rovesníkom sú im udeľované rodičmi i učiteľmi tresty, ktoré ešte zvyšujú ich tenziu a úzkosť.

Deti s mentálnym deficitom môžu prežívať úzkosť, pokiaľ sú ponechané v cudzom prostredí, kde nemajú pocit bezpečia, úzkosť môže vyvolať aj pobyt v izbe osamote, preto sa často dožadujú prítomnosti iných osôb (Švarcová, 2006).

Reid, Smiley a Cooper (2011) uvádzajú, že v rôznych štúdiách je výskyt úzkosti u ľudí a intelektovým deficitom uvádzaný v rozmedzí 2- 17,4%. Vo svojej štúdií autori dospeli k tomu, že v tejto populácii sa úzkostné poruchy zaraďujú medzi bežné.

Dekker a Koot (2003) zistili, že zo sledovanej vzorky 22% ľudí s mentálnym postihnutím vo veku 7- 20 rokov spĺňa kritéria pre niektorú z úzkostných porúch. V komparačnej štúdií detí s mentálnou retardáciou s deťmi s normálnym intelektom bol sledovaný výskyt psychiatrických diagnóz, pričom bol zistený štatisticky významný

výsledok ich výskytu. U detí (5- 15 ročných) s intelektovým deficitom bol potvrdený signifikantne vyšší výskyt porúch pozornosti, hyperkinetických porúch, úzkostných porúch a pervazívnych vývinových porúch (Emerson, 2003). K podobným výsledkom vo svojom výskume dospel aj Manor-Binyamini (2010), ktorý zistil, že 77% adolescentov so níženým intelektom trpí ďalšou psychiatrickou poruchou. Najčastejšie sa vyskytujúce u tejto populácie boli poruchy autistického spektra, poruchy pozornosti a hyperaktivita, a úzkostné poruchy (u 40% sledovanej vzorky).

2.4.2 Kresba detí s mentálnou retardáciou

Viacere výskumy z oblasti kreslenia mentálne postihnutých detí potvrdzujú mimoriadny význam kresby pre ich kognitívny vývin. Výtvarné prejavy detí s ľahkou mentálnou retardáciou bez výtvarného nadania sa približujú formou aj obsahom výtvarnému prejavu detí s hraničným intelektom. Ich kompozície sú chudobnejšie a statické. Deti s ľahkou MR, ktoré vykazujú znaky nadania v oblasti výtvarného prejavu, maľujú kresby živšie, dynamické, bohatšie obsahom a môžu byť veľmi podobné kresbám detí s normálnym intelektom (Vančová, 2010).

Na obrázkoch kreslených deťmi s ľahkou mentálnou retardáciou možno nájsť znaky charakteristické pre intelektový rozvoj, ich grafický prejav je síce primitívnejší, ale môže zostať harmonický (Davido, 2001).

2.5 Možnosti vzdelávania detí s mentálnou retardáciou

Jedným z hlavných cieľov edukácie mentálne postihnutých jedincov v kontexte komplexnej rehabilitácie je jednoznačne príprava mentálne retardovanej mládeže na čo najlepšie začlenenie do spoločnosti a podpora tohto procesu (Vančová a kol., 2010).

Pri výchove a vzdelávaní žiakov s mentálnym postihnutím sa podľa § 94 ods. 2 písm. a) zákona č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov (ďalej len zákon č. 245/2008 Z. z.) postupuje podľa vzdelávacieho programu pre žiakov s mentálnym postihnutím. Podľa § 94 ods. 1 písm. a) a b) sa výchova a vzdelávanie detí so zdravotným znevýhodnením uskutočňuje dvoma spôsobmi:

- a) v školách pre deti a žiakov so zdravotným znevýhodnením, teda špeciálnych školách
- b) v ostatných školách podľa tohto zákona

1. v špeciálnych triedach, ktoré sa zriaďujú spravidla pre deti s rovnakým druhom zdravotného znevýhodnenia
2. v triedach alebo výchovných skupinách spolu s ostatnými deťmi alebo žiakmi školy (ak je to potrebné, žiak je vzdelávaný podľa individuálneho vzdelávacieho programu)

Školy podľa § 94 ods. 1 sa zriaďujú aj ako internátne.

Podľa § 97 ods. 5 zákona č. 245/2008 Z. z., základná škola podľa § 94 ods. 2 písm. a), ktorá vzdeláva žiakov s mentálnym postihnutím alebo mentálnym postihnutím v kombinácii a iným postihnutím, sa vnútorne člení podľa stupňa mentálneho postihnutia na :

- a) variant A pre žiakov s ľahkým stupňom mentálneho postihnutia

- b) variant B pre žiakov so stredným stupňom mentálneho postihnutia

- c) variant C pre žiakov s ťažkým alebo hlbokým stupňom mentálneho postihnutia alebo pre žiakov s mentálnym postihnutím, ktorí majú aj iné zdravotné postihnutie, sú držiteľmi preukazu zdravotne ťažko postihnutých a nemôžu sa vzdelávať podľa variantu A alebo B.

2.5.1 Internátna forma vzdelávania detí s mentálnou retardáciou

Vzhľadom na svetové trendy a na medzinárodné záväzky Slovenska sa dá podľa Vančovej a kol. (2010) očakávať postupný prechod na modely úplne alebo čiastočne integrovanej (inkluzívnej) edukácie postihnutých s menej závažnými stupňami postihnutí, no napriek tomu je stále zaznamenaná prevaha vzdelávania v špeciálnych školách s dennou dochádzkou žiakov alebo špeciálnych školách internátneho typu.

Zariadenia čiastočnej kolektívnej starostlivosti (medzi ktoré sú autormi zaradované aj školy internátneho typu), ktoré nepreberajú úplnú výchovnú zodpovednosť, majú z psychologického hľadiska veľmi rozdielny ráz. Zariadenia je potrebné posudzovať na základe miery, do akej dopĺňajú alebo nahrádzajú výchovu v rodine, od toho závisí aj miera nebezpečenstva citovej deprivácie. Podľa toho, aký je postoj rodičov k dieťaťu, môžu sa internátne zariadenia stať „ústavom“, v ktorom je dieťa odložené a jeho styk s rodinou je zachovávaný iba formálne, ale naopak, môžu sa stať aj miestom účinnej vzdelávacej stimulácie dieťaťa (Langmeier, Matějček, 2011).

Na úskalia internátnej formy vzdelávania poukazuje aj Bowlby (2001, in Hašto, 2005). Podľa neho strata kontaktu s milovanou osobou alebo jej hrozba môže vyvolávať nielen v detstve, ale aj v dospelosti výraznú úzkosť dopĺňanú zúrivosťou. Podľa teórie vzťahovej

väzby sa pokúšal autor interpretovať viacero problémov detí i dospelých. Medzi jednu z týchto tém patrí aj oblasť vzniku a pretrvávania školských fóbií. Bowlby (1976, in Hašto, 2005) predpokladá, že k nej dochádza u detí, ktoré už v minulosti zažili odlúčenie a následne sa u nich strach z opätovnej samoty prejavuje príznakmi psychosomatickej povahy s prevahou úzkosti. Pri bližšom pohľade na situáciu sa podľa neho ukazuje, že dieťa sa nebojí toho, čo sa bude diať v škole, ale má strach opustiť domov. Pri školskej fóbii teda podľa neho ide o úzkosť z odlúčenia od vzťahovej osoby, ktorá narastá s dĺžkou odlúčenia. Základy pre svoju teóriu vzťahovej väzby Bowlby nachádzal vďaka analýze svojho vlastného životného osudu a tak tomu bolo aj pri formulácii interpretácie školských fóbií. Ako uvádza Hašto (2005), keď mal John Bowlby 10 rokov, rodičia ho dali spolu so straším bratom do internátnej školy, pretože matka s otcom chceli, aby bol mimo Londýna, ktorý bol bombardovaný. „John zle znášal odlúčenie. Rozhodne neodporúča dávať deti v takomto veku do internátu“ (Hašto, 2005, s.16).

Problematiky vzdelávania detí internátnou formou sa dotkol vo svojej rozsiahlej štúdií aj Spinley (2002), ktorý sledoval vývin osobnosti dieťaťa v Anglickej spoločnosti. U detí sledoval okrem iného aj pocit bezpečia a úzkosnosť, pričom dospel k zisteniu, že chlapci znášajú pobyt mimo svojej rodiny lepšie, ako dievčatá, ktoré sú viac závislé na rodinnom zázemí.

Kobak a Madsenová (2008) uvádzajú, že nedostupnosť blízkej osoby, s ktorou má dieťa vytvorenú vzťahovú väzbu, môže u dieťaťa vyvolávať fyziologické zmeny, pričom najmarkantnejšie sú zmeny na úrovni emócií. Najčastejšie sa objavujúce emócie pri odlúčení boli úzkosť, strach, hnev a plačlivosť dieťaťa. Autori tiež uvádzajú, že úzkosť a úzkostlivosť dieťaťa sa ešte zvýšila v prípade, že sa jednalo o druhé alebo opakované odlúčenie od blízkej osoby.

Náhľad, ktorý bol získaný vďaka klinickým pozorovaniam detí vyrastajúcich bez rodičov alebo v odlúčení od rodiny viedol v Spojených štátoch amerických k nevyhnutnému zlepšovaniu politiky starostlivosti o deti a ich ochranu (Rutter, 2008).

3 Výskumný problém a výskumný cieľ

Zámerom našej práce bude zistiť, či existuje rozdiel v úzkosti medzi žiakmi špeciálnych základných škôl a bežných základných škôl.

Rovnako budeme sledovať rozdiely v úzkostlivosťi medzi žiakmi špeciálnych základných škôl využívajúcich internát a dochádzajúcimi denne do školy a v neposlednom

rade sa zameriame na zistenie rozdielov v kresbe úzkostných a neúzkostných detí v pásme ľahkej mentálnej retardácie a rovnako u detí s normálnym intelektom.

Na základe spracovania odbornej literatúry formulujeme nasledujúce výskumné hypotézy.

3.1 Výskumné hypotézy

Pri formulácii prvej hypotézy sa opierame o zistenia viacerých autorov, ktorí vo svojich prácach zaznamenali u detí s mentálnou retardáciou vyššiu úzkosť než u detí s normálnym intelektom (Dekker, Koot 2003, Emerson, 2008, Glenn, Bihm, Lammers, 2003, Manor- Binyamini, 2010, Reid, Smiley, Cooper, 2011, Švarcová, 2006). Na základe toho formulujeme prvú hypotézu.

H1: Predpokladáme, že u detí s intelektom v pásme ľahkej mentálnej retardácie bude zaznamenaná vyššia úzkosť než u detí s intelektom v pásme normy.

Autori popisujú možný dopad internátnej formy vzdelávania na dieťa, pričom jedným z negatívnych prejavov môže byť zvýšená úzkosť a úzkostlivosť dieťaťa (Kobak, Madsenová, 2008). Langmeier a Matějček (2011) upozorňujú na riziko vzniku citovej deprivácie u detí využívajúcich internátnu formu vzdelávania. Na úskalí internátnej formy vzdelávania poukazuje aj Bowlby (2001, in Hašto, 2005), podľa ktorého strata kontaktu s milovanou osobou alebo jej hrozba môže vyvolávať výraznú úzkosť. Z uvedeného formulujeme druhú hypotézu.

H2: Predpokladáme, že u žiakov špeciálnych základných škôl s ľahkou mentálnou retardáciou ubytovaných na internáte, bude zaznamenaná vyššia úzkostlivosť než u žiakov špeciálnych škôl s dennou dochádzkou.

V našej práci máme tiež záujem zistiť, či existujú rozdiely v kresbe stromu medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi. Pri zostavovaní hypotéz vychádzame z výskumu Májovej (2005), ktorá poukázala na znaky, ktoré sa vyskytovali významne častejšie v kresbe úzkostlivých detí než v kresbe neúzkostlivých detí. Platnosť výskytu týchto znakov v populácii úzkostlivých detí následne overovala aj Bartlíková (2010), ktorá tiež

zistila, že v metóde Test stromu existujú významné rozdiely v kresbe úzkostlivých a neúzkostlivých detí a tieto rozdiely nie sú náhodné.

Sledujeme charakteristiky kresby definované Májovou (2005), pričom sa zameriame na všetky znaky a budeme pozorovať, či zaznamenáme existenciu rozdielu medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi. Na základe popísaného formulujeme nasledovné hypotézy:

- H3:** *Predpokladáme, že úzkostlivé deti s intelektom v pásme normy zdôrazňujú v kresbe stromu častejšie ľavú stranu než neúzkostlivé deti s intelektom v pásme normy.*
- H4:** *Predpokladáme, že úzkostlivé deti s intelektom v pásme normy zdôrazňujú v kresbe stromu častejšie spodnú oblasť než neúzkostlivé deti s intelektom v pásme normy.*
- H5:** *Predpokladáme, že u úzkostlivých detí s intelektom v pásme normy častejšie zaznamenáme extrémnu pravidelnosť v kresbe stromu než u neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy.*
- H6:** *Predpokladáme, že u úzkostlivých detí s intelektom v pásme normy častejšie zaznamenáme disharmóniu v ploche pri kresbe stromu než u neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy.*
- H7:** *Predpokladáme, že u úzkostlivých detí s intelektom v pásme normy častejšie zaznamenáme spleť čiar v kresbe stromu než u neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy.*
- H8:** *Predpokladáme, že u úzkostlivých detí s intelektom v pásme normy častejšie zaznamenáme v kresbe stromu napätú čiaru než u neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy.*
- H9:** *Predpokladáme, že u úzkostlivých detí s intelektom v pásme normy častejšie zaznamenáme v kresbe stromu ochabnutú čiaru než u neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy.*
- H10:** *Predpokladáme, že u úzkostlivých detí s intelektom v pásme normy častejšie zaznamenáme v kresbe stromu prerušovanú čiaru než u neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy.*

- H11: Predpokladáme, že u úzkostlivých detí s intelektom v pásme normy častejšie zaznamenáme v kresbe stromu slabý tlak ceruzkou než u neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy.*
- H12: Predpokladáme, že v kresbe stromu úzkostlivých detí s intelektom v pásme normy sa objavujú v kresbe stromu častejšie izolované extrémne tlaky než u neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy.*
- H13: Predpokladáme, že v kresbe stromu úzkostlivých detí s intelektom v pásme normy sa v kresbe stromu častejšie objavujú opravy a gumovanie než u neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy.*
- H14: Predpokladáme, že v kresbe stromu úzkostlivých detí s intelektom v pásme normy sa v kresbe stromu objavujú perseverácie častejšie než u neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy.*
- H15: Predpokladáme, že v kresbe stromu úzkostných detí s intelektom v pásme normy sa v kresbe stromu častejšie objavuje začierňovanie a šrafovanie než u neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy.*
- H16: Predpokladáme, že v kresbe stromu úzkostlivých detí s intelektom v pásme normy sa v kresbe stromu častejšie objavuje deformácia než u neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy.*
- H17: Predpokladáme, že v kresbe stromu úzkostlivých detí s intelektom v pásme normy sa v kresbe stromu častejšie objavuje nevyváženosť v proporciách než u neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy.*

3.2 Výskumné otázky

V oboch spomínaných prácach (Bartlíková, 2010, Májová, 2005) bola sledovaná kresba stromu detí s intelektom v pásme normy, no v našej práci sa však významná pozornosť venuje deťom s intelektom v pásme ľahkej mentálnej retardácie, o ktorých v tomto smere žiaden z výskumov nepojednáva, preto formulujeme nasledovné výskumné otázky:

- O1:** *Existujú rozdiely medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme mentálnej retardácie v zdôraznení ľavej strany pri kresbe stromu?*
- O2:** *Existujú rozdiely medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme mentálnej retardácie v zdôraznení spodnej časti pri kresbe stromu?*
- O3:** *Existujú rozdiely medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme mentálnej retardácie vo výskyte extrémnej pravidelnosti pri kresbe stromu?*
- O4:** *Existujú rozdiely medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme mentálnej retardácie vo výskyte disharmónie v ploche pri kresbe stromu?*
- O5:** *Existujú rozdiely medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme mentálnej retardácie vo výskyte spleti čiar v kresbe stromu?*
- O6:** *Existujú rozdiely medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme mentálnej retardácie vo výskyte napätej čiary v kresbe stromu?*
- O7:** *Existujú rozdiely medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme mentálnej retardácie vo výskyte ochabnutej čiary v kresbe stromu?*
- O8:** *Existujú rozdiely medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme mentálnej retardácie vo výskyte prerušovanej čiary v kresbe stromu?*
- O9:** *Existujú rozdiely medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme mentálnej retardácie vo výskyte slabého tlaku ceruzkou v kresbe stromu?*
- O10:** *Existujú rozdiely medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme mentálnej retardácie vo výskyte izolovaných extrémnych znakov v kresbe stromu?*
- O11:** *Existujú rozdiely medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme mentálnej retardácie vo výskyte opráv a gumovania v kresbe stromu?*
- O12:** *Existujú rozdiely medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme mentálnej retardácie vo výskyte perseverácii v kresbe stromu?*
- O13:** *Existujú rozdiely medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme mentálnej retardácie vo výskyte začierňovania a šrafovania v kresbe stromu?*

- O14: Existujú rozdiely medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme mentálnej retardácie vo výskyte deformácie v kresbe stromu?*
- O15: Existujú rozdiely medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme mentálnej retardácie v nevyváženosti proporcií v kresbe stromu?*
- O16: Existuje vzťah medzi hrubým skóre získanom v škále D-2 v dotazníkovej metóde ŠAD, ktorá vypovedá o úzkostlivosti dieťaťa a celkovým skóre dosiahnutým za výskyt znakov poukazujúcich na úzkostlivosť v kresbe Test stromu u detí s intelektom v pásme normy?*
- O17: Existuje vzťah medzi hrubým skóre získanom v škále D-2 v dotazníkovej metóde ŠAD, ktorá vypovedá o úzkostlivosti dieťaťa a celkovým skóre dosiahnutým za výskyt znakov poukazujúcich na úzkostlivosť v kresbe Test stromu u detí s intelektom v pásme ľahkej mentálnej retardácie?*

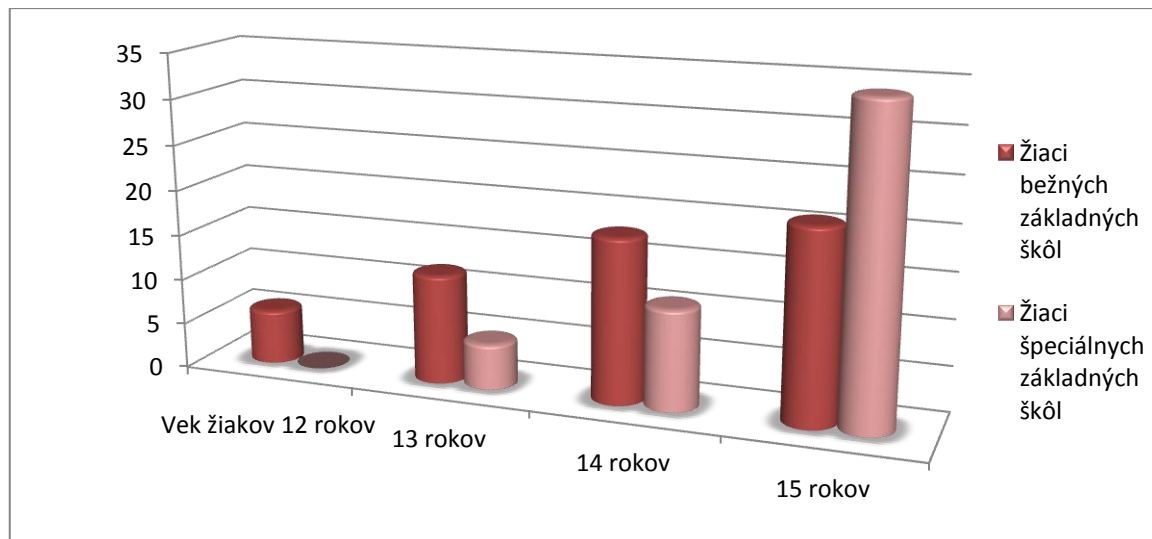
4 METÓDY

V tejto časti diplomovej práce budú pre nás kľúčovými metódy a metodiky realizácie nášho výskumu. Za dôležité považujeme oboznámenie sa s našou výskumnou vzorkou a metodikami, ktoré sme použili. Pri výbere metód sme sa riadili stanovenými výskumnými cieľmi, ktoré možno považovať za nosný pilier výskumnej práce.

4.1 Výskumná vzorka a priebeh výskumu

Výskumný súbor tvorili žiaci bežných základných škôl a špeciálnych základných škôl internátneho a neinternátneho typu vo veku od 12 do 15 rokov. Rozdelenie probantov podľa typu navštevovanej školy a veku znázorňuje graf 1.

Graf 1 Rozdelenie výskumnej vzorky podľa veku a typu navštevovanej školy

Vo výskumnej vzorke boli zastúpené obe pohlavia, 50,47% zo vzorky tvorili chlapci, 49,53% dievčatá. Celkovo bolo do nášho výskumu zapojených 107 žiakov, z tohto počtu 57 detí bolo z bežných základných škôl, 50 žiakov navštevovalo špeciálne základné školy. 24 detí so špeciálnych základných škôl využívalo služby internátu, 26 detí dochádzalo do špeciálnej základnej školy denne. Všetci žiaci špeciálnych základných škôl boli zaradení do vzdelávacieho variantu A, teda ich intelekt sa pohyboval v pásme ľahkej mentálnej retardácie.

V tabuľke 1 uvádzame podrobnejšie informácie o počtoch žiakov v našom výskumnom súbore, rozdelených podľa pohlavia a toho, či sa intelekt žiaka pohybuje v pásme ľahkej mentálnej retardácie alebo je v pásme normy.

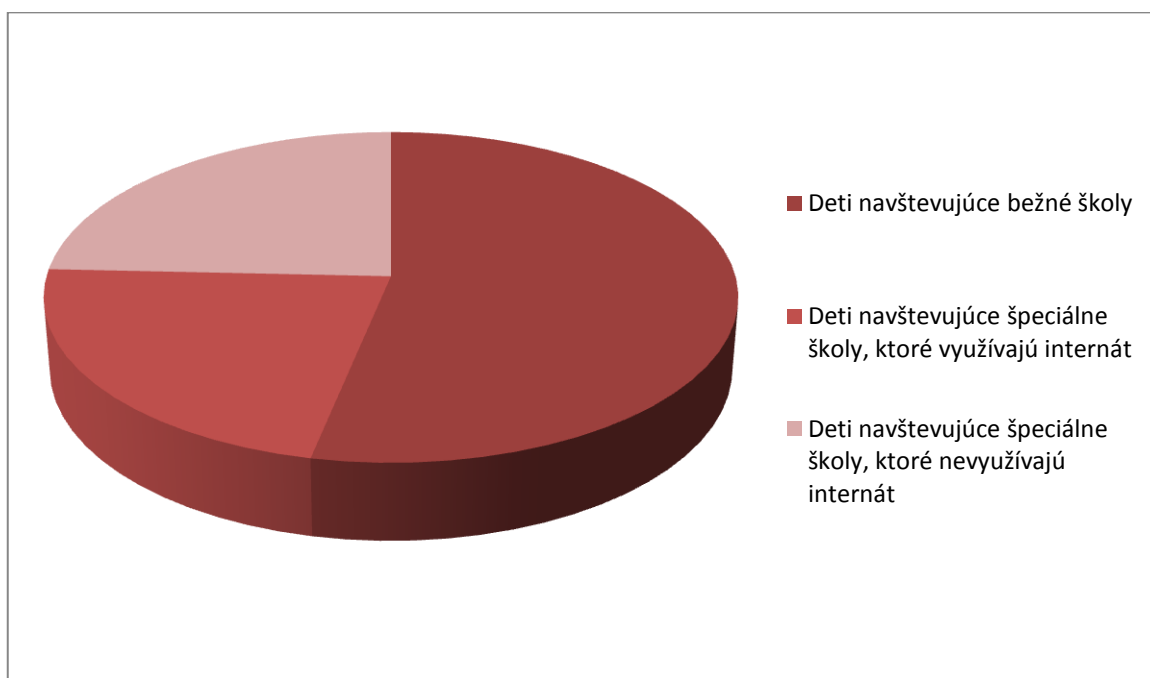
Tabuľka 1 Výskumná vzorka

VÝSKUMNÁ VZORKA	POHLAVIE		SPOLU
	CHLAPEC	DIEVČA	
Žiaci s intelektom v pásme ľahkej MR	30	20	50
Žiaci s intelektom v pásme normy	24	33	57
Spolu	54	53	107
Percentá	50,47%	49,53%	100%

Realizácia prebehla v spomínaných typoch škôl v Nitrianskom kraji. Výskum bol realizovaný v období od 27.2. do 30. 3.2012. Výskumné metódy boli všetkým žiakom aplikované v nehodnotiacich podmienkach- na hodine výtvarnej výchovy a to z dôvodu, aby sme čo najviac eliminovali možnosť, že náš výskum bude žiakmi vnímaný ako skúšková situácia. Uvedomujeme si však, že všetkým faktorom pôsobiacim z vonkajšieho prostredia v tomto prípade nie je možné zamedziť.

V predkladanej diplomovej práci sme aplikovali zámerný výberový postup, ktorý sledoval získanie určitých participantov, ktorí budú naplňať vopred stanovené kritéria (Ritomský, 2004). U detí z bežných základných škôl bola kritériom pre zapojenie do výskumu veková hranica, u detí so špeciálnych základných škôl bola predpokladom k zaradeniu probanta do výskumnej vzorky splnená veková hranica a zaradenie žiaka do vzdelávacieho variantu A. Podľa Vančovej (2010) do jednotlivých variantov vzdelávania žiakov s mentálnym postihnutím sú žiaci zaraďovaní na základe predchádzajúcej komplexnej diagnostiky odborníkom. Graf 2 ukazuje rozdelenie výskumnej vzorky podľa typu navštevovanej školy a toho, či žiak základnej školy využíva internát alebo nie.

Graf 2 Rozdelenie vzorky podľa typu navštevovanej školy a využívania internátu

4.2 Metodiky

Na overenie stanovených hypotéz a výskumných otázok sme použili Škály na meranie úzkosti a úzkostlivosti u detí (ŠAD) a Test stromu.

V snahe čo najmenšieho skreslenia výsledkov úsudkom výskumníka a v záujme zachovania čo najvyššej objektivity výsledkov, sme ako prvú sme vyhodnocovali kresbu Test stromu a až následne sme vyhodnocovali skóre dosiahnuté v metodike ŠAD.

Test stromu

Test stromu patrí do skupiny kresbových projektívnych metód. Za hlavného tvorca projektívneho Testu stromu považujeme K. Kocha, ktorého základná práca Der Baumtest prvý krát vyšla v roku 1949. Vyšiel z predpokladu, že kresba ovocného stromu môže vypovedať o emocionálnej zrelosti detí a dospelých a o poruchách v emocionálnej a sociálnej oblasti (Svoboda, 2010).

Úlohou osoby podrobovanej tomuto testu je nakresliť neihličnatý strom na formát veľkosti A4. Inštrukcia znie: „Nakreslite strom, aký chcete, ako najlepšie viete, ale nemal by to byť ihličnan ani palma“ (Altman, 2002, s.15) Používajú sa aj jednoduchšie inštrukcie: „Nakresli ovocný strom“ alebo „Nakresli listnatý strom“ (Altman, 2002, s.15). Doba

kreslenia nie je časovo obmedzená, čas kreslenia sa zvyčajne pohybuje medzi 1- 15 minútami.

Pri interpretácii Testu stromu postupujeme od celkového hodnotenia k hľadaniu dominantných znakov v kresbe. Za dominantné pri kresbe považujeme tie časti, ktoré posudzovaná osoba nejakým spôsobom zdôraznila (Altman, 2002).

Pri hodnotení znakov úzkostlivosti sme vychádzali z už spomínaného výskumu Májovej (2005), ktorá definovala jednotlivé znaky, ktoré považuje za ukazovatele úzkostlivosti v kresbe stromu. K jednotlivým sledovaným znakom kresby uvádzame stručný popis.

➤ *Znaky priestorovo súvisiace s využitím kresbenej plochy*

- zdôraznenie ľavej strany- umiestnenie niektorých výrazných znakov, prípadne celého stromu vľavo
- zdôraznenie dolnej časti- zdôraznenie spodnej časti kresby, lepšie prepracovaná spodná časť obrázku, napríklad detail koreňov
- extrémna pravidelnosť- symetrickosť, presné vzdialenosť, napríklad jeden list vedľa druhého v rovnakej vzdialenosti
- disharmónia v ploche- prázdne miesta- napríklad nelogicky prázdne miesto v korune, zatiaľ čo kmeň je vykreslený alebo naopak
- disharmónia v ploche- spleť čiar, chaos- napríklad chaoticky spletené vetvy

➤ *Znaky grafologické (typy čiar)*

- nepružná, napätá, krčovitá čiara- silnejší tlak na ceruzku, charakteristická je tvrdosť a strata elasticity čiary
- ochabnutá, krehká, pomalá čiara- čiara, ktorej chýba dynamika, pôsobí jemne, obvykle je tenká, bez výrazného tlaku
- prerušovaná čiara- čiara vedená napojenými ťahmi, dieťa čiary začne maľovať, zastaví sa, znova napojí a pokračuje
- slabý tlak- tenká nevýrazná čiara, ktorá pôsobí krehko
- izolované extrémne tlaky- tento znak sa prejaví v niektorom z detailov kresby, napríklad dutina v kmeni, plody alebo je zdôraznená určitá časť stromu- jedna strana kmeňa, jednotlivá vetva

➤ *Znaky kvalitatívne*

- výrazné gumovanie a opravy- zaraďujeme sem prekresľovanie a gumovanie
- ľpenie na znázorňovaní jedného prvku- perseverácia- jedná sa o vyobrazovanie ozdobných prvkov
- začierňovanie, šrafovanie- začiernená nejaká časť stromu alebo celý strom
- deformácia- veľmi dobre rozpoznateľný znak, deformované môžu byť vetvy, korene, strom môže pôsobiť až bizarným dojmom
- nevyváženosť v proporciách- proporčná vyváženosť by mala zhruba zodpovedať reálnemu vzhľadu, nevyváženosť môže byť reprezentovaná nepomerne väčšou korunou alebo kmeňom (Májová, 2005)

Nakoľko vychádzame z práce Májovej (2005), použili sme totožný systém skórovania, aký autorka použila vo svojej práci. Každý z charakterizovaných znakov bol bodovo ohodnotený a to podľa toho, či sa v kresbe vyskytoval alebo nie a nakoľko bol v diele dominantný. Body za jednotlivé znaky boli pridelované nasledovne:

- 0 bodov- znak je nevyjadrený
- 1 bod- znak je vyjadrený
- 2 body- znak je extrémne vyjadrený, je v kresbe dominantný

Škály na meranie úzkosti a úzkostlivosti u detí (ŠAD)

Vo výskume sme použili slovenskú verziu Škály na meranie úzkosti a úzkostlivosti u detí (ŠAD) od autorov Jozefa Müllnera, Imricha Ruisela, Gabriela Farkaša, ktorá je odvodená z metodiky STAIC (State- Trait Anxiety Inventory for Children) od C.D. Spielbergera z roku 1973. Po rôznych úpravách v dôsledku jazykových a kultúrnych odlišností vznikla konečná verzia štandardizovaná na slovenskú populáciu (Müllner, Ruisel, Farkaš, 1983).

ŠAD pozostáva z dvoch škál. Škála D-1 meria momentálny stav „úzkosť“ v danom okamihu. Škála D-2 je zameraná na vlastnosť jednotlivca „úzkostlivosť“. Získame tak informáciu o aktuálnej miere úzkosti sledovaného dieťaťa a tiež o jeho trvalejšom sklone k úzkostnému reagovaniu. Škály na meranie úzkosti a úzkostlivosti u detí sú validným

nástrojom, s primeranými charakteristikami reliability. Normované sú na populácii 10 až 15 ročných detí, osobitné verzie sú pre chlapcov a pre dievčatá. Vo výnimočných prípadoch možno tieto škály použiť aj u detí mladších, ale je potrebné sa presvedčiť, že uvedeným výrokom porozumeli (Müllner, Ruisel, Farkaš, 1983).

Obe škály obsahujú 20 položiek, pričom ku každému tvrdeniu sa viažu tri možnosti odpovede. Výsledný súčet bodov je v každej zo škál v rozmedzí od 20 do 60, pričom výslednú hodnotu je možné previesť na steny a percentily (Müllner, Ruisel, Farkaš, 1983).

Výhodou dotazníka je jeho ľahké použitie, možno ho použiť kedykoľvek, keď je potrebné získať základné informácie o úzkostnom prežívaní dieťaťa, respektíve o trvalo zvýšenej tendencii reagovať úzkostne (Vágnerová, 2006).

5 VÝSLEDKY

Pri analýze empirických dát sme používali verziu štatistického systému SPSS 16.0 for Windows. Štatistické spracovanie nám slúži k systematickému, zrozumiteľnému a prehľadnému usporiadaniu a tiež k charakteristike zozbieraných dát a vyvodu zmysluplných zovšeobecnení na základe skúmania jednotlivých zistení (Ferjenčík, 2010). V prvom kroku sa sústreďujeme na deskripciu premenných. Ako prvú uvádzame deskripciu premenných úzkosť a úzkostlivosť a následne premennú celkové dosiahnuté skóre úzkostlivosti v kresbe Test stromu.

Na analýzu nami získaných údajov sme v tejto diplomovej práci použili štatistické testovacie kritérium Studentov t-test pre dva nezávislé výbery a to pri zisťovaní existencie rozdielu v jednotlivých znakoch kresby u úzkostlivých a neúzkostlivých detí. Na zistenie vzťahu medzi úzkostlivosťou a celkovým skóre úzkostlivosti dosiahnutým v kresbe stromu sme použili Pearsonovu súčinnú koreláciu.

Výsledky získané pri analýze údajov boli vo všetkých prípadoch porovnávané s hladinou významnosti, ktorá bola stanovená na úrovni $p=.05$. Pri stanovení hladiny významnosti sme vychádzali z tvrdenia Sollára a Ritomského (2002), ktorí vo svojej publikácii uvádzajú, že najčastejšie používanou hladinou významnosti je $p=.05$, pričom podotýkajú, že štatistický program SPSS je automaticky nastavený na túto hladinu významnosti.

5.1 Dosiahnuté skóre v Škálach na meranie úzkosti a úzkostlivosti u detí

V tomto kroku budeme sledovať dosiahnuté skóre v škále D-1, merajúcej aktuálny stav úzkosti a škále D-2, ktorá vyjadruje úzkostlivosť ako vlastnosť a to u oboch skúmaných populácií.

Deti s intelektom v pásme normy dosahovali v škále D-1 priemerné skóre 31.63, pričom dosiahnuté minimum bolo 21 bodov (po prevedení na stenové normy má toto skóre hodnotu sten 1). Maximálne zaznamenané skóre v tejto populácii bolo 43 (sten 9).

V škále D-2 bolo touto populáciou dosiahnuté priemerné skóre 34.37, pričom hodnota minima bola 23 bodov (sten 2), maximum sa rovnalo hodnote 49 bodov (sten 10).

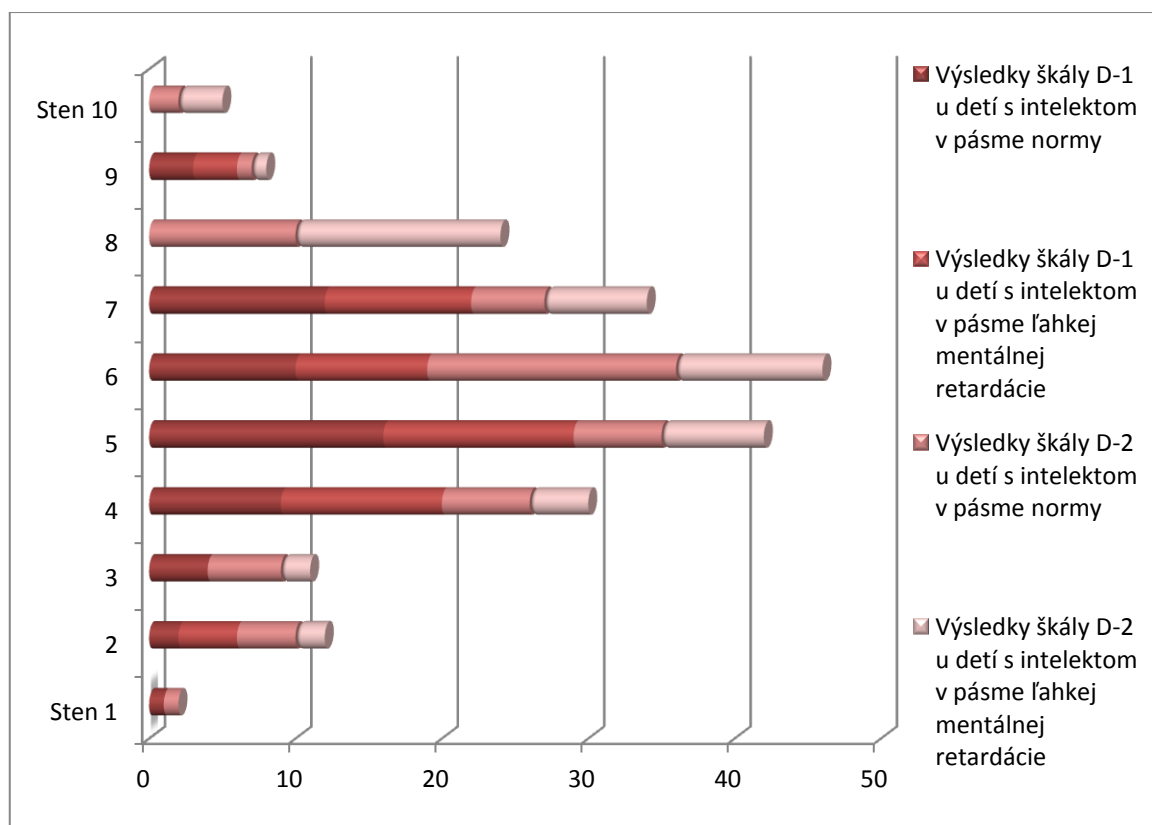
U detí s ľahkou mentálnou retardáciou bol zaznamenaný v škále D-1 priemer 31.80, dosiahnuté minimum 23 (sten 2) a maximum 43 (sten 9). Priemerná hodnota škály D-2 bola na úrovni 36.30, hodnota minima bola 24 (sten 2) a maxima 51 (sten 10).

Podrobnejšie informácie o ďalších hodnotách štatistických ukazovateľov sa nachádzajú v tabuľke 2, prehľadnejšie porovnanie oboch populácií v dosiahnutých hodnotách v škálach D-1 a D-2 v metodike ŠAD nám poskytuje graf 3.

Tabuľka 2 Skóre dosiahnuté v jednotlivých Škálach na meranie úzkosti a úzkostlivosti

	DETI S INTELEKTOM V PÁSME NORMY		DETI S ĽAHKOU MENT. RETARDÁCIOU	
	ŠKÁLA D-1	ŠKÁLA D-2	ŠKÁLA D-1	ŠKÁLA D-2
	úzkosť	úzkostlivosť	úzkosť	Úzkostlivosť
Priemer	31.63	34.37	31.80	36.30
Rozptyl	20.094	39.415	19.592	36.092
Štandardná odchýlka	4.483	6.278	4.426	6.008
Medián	31	35	31	36.5
Minimum	21	23	23	24
Maximum	43	49	43	51

Graf 3 Dosiahnuté hodnoty v ŠAD v škálach D-1 a D-2 u jednotlivých populácií, uvádzané v stenoch

Pre ďalšiu štatistickú analýzu bude pre nás dôležité rozdelenie detí v každej z populácií na úzkostlivé a neúzkostlivé. Podľa štatistických noriem môžeme hodnotiť respondenta od siedmeho stenu vyššie ako osobu so zvýšenou úzkostlivosťou (Müllner, Ruisel, Farkaš, 1983). Do kategórie úzkostlivých boli teda zaradení jednotlivci, ktorých skóre v škále D-2 dosahovalo hodnotu sten 7,8,9 a 10. Žiaci, ktorí dosiahli sten 6 a menej, boli zaradení do skupiny neúzkostlivých. Údaje o počtoch detí zaradených do jednotlivých skupín uvádzame v tabuľke 3.

Tabuľka 3 Rozdelenie jednotlivcov do skupiny úzkostlivých a neúzkostlivých

	DETI S INTELEKTOM V PÁSME NORMY		DETI S ĽAHKOU MENT. RETARDÁCIU	
	ÚZKOSTLIVÉ	NEÚZKOSTLIVÉ	ÚZKOSTLIVÉ	NEÚZKOSTLIVÉ
Dievčatá	15	18	13	7
Chlapci	7	17	13	17
Spolu	22	35	26	24

5.2 Dosiahnuté skóre úzkostlivosti v Teste stromu

V tejto časti sa budeme venovať celkovému dosiahnutému skóre, ktoré vzniklo súčtom hodnôt pridelených jednotlivým znakom. V tejto časti práce sme uprednostnili celkové skóre pred jednotlivými znakmi, nakoľko každému zo znakov sa budeme samostatne venovať v jednotlivých hypotézach a výskumných otázkach.

Celkovo sme v kresbe každého z detí sledovali 15 znakov, ktoré Májová (2005) označila za ukazovatele úzkostlivosti v kresbe stromu. Každému znaku bola pridelená hodnota 0, 1 alebo 2 body a to na základe jeho výskytu a dominancie (0 bodov- neprítomnosť znaku; 1 bod- prítomnosť znaku; 2 body- dominancia znaku).

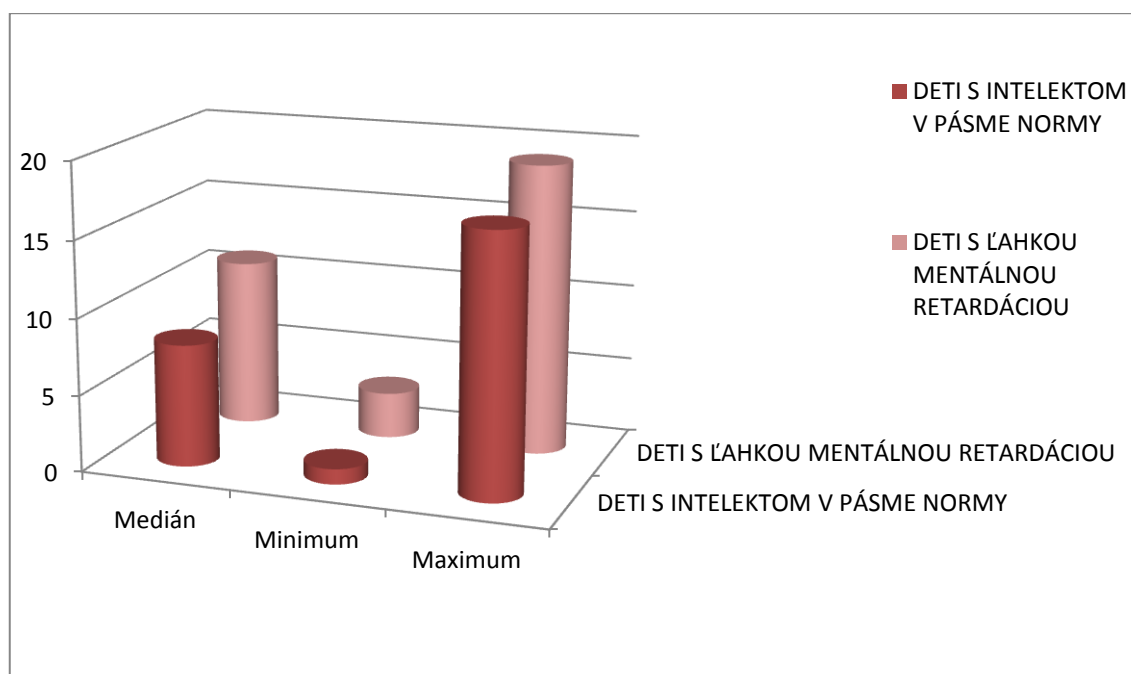
Opäť sme zvlášť sledovali kresby detí s intelektom v pásme normy a detí s ľahkou mentálnou retardáciou. U detí s intelektom v pásme normy bolo minimálne celkové dosiahnuté skóre 1 bod a maximálne 17 bodov. Vo vzorke žiakov s ľahkou mentálnou retardáciou bolo dosiahnuté minimálne celkové skóre za znaky úzkostlivosti v kresbe 3 body, maximum bolo 19 bodov.

Ďalšie štatistické ukazovatele sa nachádzajú v tabuľke 4, porovnanie dosiahnutých hodnôt u oboch populácií uvádzame v grafe 3.

Tabuľka 4 Vybrané štatistické hodnoty celkového skóre získané za znaky úzkostlivosti v kresbe stromu

	DETI S INTELEKTOM V PÁSME NORMY	DETI S ĽAHKOU MENT. RETARDÁCIU
Medián	8	11
Minimum	1	3
Maximum	17	19

Graf 3 Vybrané štatistické hodnoty celkového skóre získané za znaky úzkostlivosti v kresbe stromu

5.3 Vyjadrenie sa k hypotéze 1

V prvej formulovanej hypotéze sme sa zamerali na rozdiely v úzkosti medzi deťmi s intelektom v pásme normy a v pásme ľahkej mentálnej retardácie. Ukazovateľom úzkosti bolo v našom prípade skóre dosiahnuté v škále D-1 metodiky ŠAD.

Znenie hypotézy 1

H1: Predpokladáme, že u detí s intelektom v pásme ľahkej mentálnej retardácie bude zaznamenaná vyššia úzkosť než u detí s intelektom v pásme normy.

Podmienka normality bola splnená, preto sme si na overovanie prvej hypotézy dovolili použiť parametrický test- Studentov t-test pre dva nezávislé výbery.

Výsledky Studentovho t-testu pre dva nezávislé výbery vykazovali hodnotu $t=-.195$. Výsledok nie je štatisticky významný, hypotéza sa nám nepotvrdila. Výsledné hodnoty sú uvedené v tabuľke 5.

Tabuľka 5 Sledovanie rozdielu v úzkosti medzi žiakmi s intelektom v pásme normy a žiakmi s intelektom v pásme ľahkej mentálnej retardácie

	t	Sig.
Rozdiely medzi sledovanými populáciami v úzkosti	-.195	.846

Legenda: t- hodnota t-testu, Sig.- štatistická významnosť

5.4 Vyjadrenie sa k hypotéze 2

V hypotéze 2 bola sledovanou premennou úzkostlivosť, ktorej ukazovateľom bola škála D-2 metodiky ŠAD. Mali sme záujem zistiť, či existuje rozdiel v tejto premennej medzi žiakmi s ľahkou mentálnou retardáciou využívajúcimi služby internátu a tými ktorí dochádzajú do školy denne.

Znenie hypotézy 2

H2: Predpokladáme, že u žiakov špeciálnych základných škôl s ľahkou mentálnou retardáciou ubytovaných na internáte, bude zaznamenaná vyššia úzkostlivosť než u žiakov špeciálnych škôl s dennou dochádzkou.

Podmienka normality bola splnená, použijeme parametrický test. Výsledok Studentovho t-testu pre dva nezávislé výbery mal hodnotu $t=3.046$. Jedná sa o štatisticky významný výsledok, ktorý podporil našu hypotézu. Výsledné hodnoty uvádzame v tabuľke 6.

Dovolíme si teda tvrdiť, že existuje štatisticky významný rozdiel v úzkostlivosti medzi žiakmi špeciálnych základných škôl využívajúcimi internát a dochádzajúcimi do školy denne. Dospeli sme k zisteniu, že žiaci špeciálnych základných škôl, ktorí využívajú možnosť internátneho ubytovania, sú úzkostlivejší než žiaci, ktorí dochádzajú do špeciálnej školy denne.

Tabuľka 6 Sledovanie rozdielu v úzkostlivosti medzi žiakmi špeciálnych základných škôl využívajúcimi internát a dochádzajúcimi do školy denne

	t	Sig.
Rozdiely medzi sledovanými populáciami v úzkostlivosti	3.046	.004

Legenda: t- hodnota t-testu, Sig.- štatistická významnosť

5.5 Vyjadrenie sa k hypotézam 3 až 17

V nasledujúcich hypotézach sme sa zameriavali na jednotlivé znaky kresby a sledovali sme, či zaznamenáme existenciu rozdielu medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi.

➤ Vyjadrenie sa k hypotéze 3

V hypotéze 3 bola naša pozornosť zameraná na znak zdôraznenie ľavej strany v kresbe.

Znenie hypotézy 3

H 3: Predpokladáme, že úzkostlivé deti s intelektom v pásme normy zdôrazňujú v kresbe stromu častejšie ľavú stranu než neúzkostlivé deti s intelektom v pásme normy.

Podmienka normality bola sledovaná u všetkých znakov kresby stromu, ktoré budú predmetom hypotézy 3 a nasledujúcich hypotéz, pričom je potrebné uviesť, že podmienka normality bola splnená pri všetkých znakoch. Vďaka zachovanej normalite zozbieraných dát si dovoľujeme pri overení tretej hypotézy a nasledujúcich použiť parametrický test.

Pri verifikovaní tejto hypotézy sme použili Studentov t-test pre dva nezávislé výbery, keďže našim cieľom bolo zistiť, či existuje štatisticky významný rozdiel medzi dvoma populáciami.

Výsledok Studentovho t-testu vykazuje hodnotu $t=2.763$. Tento výsledok bol štatisticky významný, hodnoty uvádzame v tabuľke 7.

Dospeli sme teda k záveru, že existuje štatisticky významný rozdiel v znaku zdôraznenie ľavej strany v kresbe stromu medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme normy. Môžeme teda konštatovať, že predpoklad vyjadrený v tretej hypotéze sa nám potvrdil. Úzkostlivé deti s intelektom v pásme normy v kresbe stromu častejšie zdôrazňujú ľavú stranu než deti neúzkostlivé s intelektom v pásme normy.

➤ **Vyjadrenie sa k hypotéze 4**

V tejto hypotéze bolo kľúčové sledovanie ďalšieho zo znakov- zdôraznenie dolnej časti v kresbe Test stromu a sledovanie, či zaznamenáme rozdiel v jeho výskyte u populácie detí úzkostlivých a neúzkostlivých s intelektom v pásme normy.

Znenie hypotézy 4

H4: Predpokladáme, že úzkostlivé deti s intelektom v pásme normy zdôrazňujú v kresbe stromu častejšie spodnú oblasť než neúzkostlivé deti s intelektom v pásme normy.

Na overenie tejto hypotézy sme opäť použili Studentov t-test pre dva nezávislé výbery, pričom jeho výsledky vykazovali hodnotu $t=2.464$. Výsledok bol štatisticky významný, hodnoty sú uvedené v tabuľke 7.

Záverom teda môžeme uviesť, že existuje štatisticky významný rozdiel v znaku zdôraznenie spodnej oblasti v kresbe stromu medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme normy. Konštatujeme, že predpoklad vyjadrený v štvrtej hypotéze sa nám potvrdil. Úzkostlivé deti s intelektom v pásme normy v kresbe stromu častejšie zdôrazňujú dolnú časť než deti neúzkostlivé s intelektom v pásme normy.

➤ **Vyjadrenie sa k hypotéze 5**

V hypotéze 5 sme sledovali ďalší znak kresby a to extrémnu pravidelnosť. Hlavným zámerom v tejto hypotéze bolo overenie, či zaznamenáme rozdiel vo výskyte tohto znaku u populácie detí úzkostlivých a neúzkostlivých s intelektom v pásme normy.

Znenie hypotézy 5

H5: Predpokladáme, že u úzkostlivých detí s intelektom v pásme normy častejšie zaznamenáme extrémnu pravidelnosť v kresbe stromu než u neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy.

Na overenie tejto hypotézy bol použitý Studentov t-test pre dva nezávislé výbery. Výsledky tohto testu vykazovali hodnotu $t=-.054$. Výsledok nie je štatisticky významný, teda hypotéza sa nám nepotvrdila. Hodnoty sú uvedené v tabuľke 7.

➤ **Vyjadrenie sa k hypotéze 6**

V tejto hypotéze sme pozorovali znak disharmónia v ploche- prázdne miesta s cieľom overenia existencie rozdielu vo výskyte tohto znaku u populácie detí úzkostlivých a neúzkostlivých s intelektom v pásme normy.

Znenie hypotézy 6

H6: Predpokladáme, že u úzkostlivých detí s intelektom v pásme normy častejšie zaznamenáme disharmóniu v ploche pri kresbe stromu než u neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy.

Studentov t-test pre dva nezávislé výbery, ktorý bol použitý aj v tomto prípade, vykazoval hodnotu $t=2.839$. Výsledok je štatisticky významný, predpoklad vyjadrený v štvrtej hypotéze bol podporený. Výsledné hodnoty sú uvedené v tabuľke 7.

Dovoľujeme si uviesť, že existuje štatisticky významný rozdiel v kresbe stromu v znaku disharmónia v ploche medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme normy. V kresbe stromu úzkostlivých detí s intelektom v pásme normy sa častejšie vyskytuje disharmónia v ploche než v kresbe stromu neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy.

➤ Vyjadrenie sa k hypotéze 7

Hypotéze 7 sme overovali existenciu rozdielu vo výskyte znaku disharmónia v ploche- spleť čiar, chaos u populácie detí úzkostlivých a neúzkostlivých s intelektom v pásme normy.

Znenie hypotézy 7

H7: Predpokladáme, že u úzkostlivých detí s intelektom v pásme normy častejšie zaznamenáme spleť čiar v kresbe stromu než u neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy.

Na verifikovanie tejto hypotézy sme použili Studentov t-test pre dva nezávislé výbery, jeho výsledky vykazovali hodnotu $t=2.440$. Výsledok je štatisticky významný, jeho hodnoty sú uvedené v tabuľke 7.

Dospeli sme teda k záveru, že existuje štatisticky významný rozdiel v znaku disharmónia v ploche- spleť čiar medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme normy. Vďaka potvrdenej hypotéze si dovoľujeme konštatovať, že v kresbe stromu úzkostlivých detí s intelektom v pásme normy častejšie nachádzame spleť čiar než v kresbe stromu neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy.

➤ Vyjadrenie sa k hypotéze 8

V tejto hypotéze boli sledované rozdiely vo výskyte nepružnej, napätej, křčovitej čiary v kresbe stromu a to u populácie úzkostlivých a neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy.

Znenie hypotézy 8

H8: Predpokladáme, že u úzkostlivých detí s intelektom v pásme normy častejšie zaznamenáme v kresbe stromu napätú čiaru než u neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy.

Studentov t-test pre dva nezávislé výbery, ktorý bol použitý v tomto prípade, vykazoval hodnotu $t=2.060$. Výsledok vykazuje štatistickú významnosť, predpoklad vyjadrený v ôsmej hypotéze sa nám potvrdil. Výsledky sú uvedené v tabuľke 7.

Z výsledkov vyplýva, že existuje štatisticky významný rozdiel vo výskyte napätej čiary v kresbe stromu medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme normy. U úzkostlivých detí s intelektom v pásme normy v kresbe stromu častejšie nachádzame napätú čiaru než v kresbe stromu neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy.

➤ **Vyjadrenie sa k hypotéze 9**

Sledovanou premennou v hypotéze 9 bola ochabnutá, krehká, pomalá čiaru v kresbe stromu, pričom bol sledovaný rozdiel vo výskyte tohto typu čiary u populácie detí úzkostlivých a neúzkostlivých s intelektom v pásme normy.

Znenie hypotézy 9

H9: Predpokladáme, že u úzkostlivých detí s intelektom v pásme normy častejšie zaznamenáme v kresbe stromu ochabnutú čiaru než u neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy.

Na overenie tejto hypotézy sme opäť použili Studentov t-test pre dva nezávislé výbery, výsledky tohto testu vykazovali hodnotu $t=3.160$. Výsledok je štatisticky významný, naša hypotéza bola podporená. Hodnoty sú uvedené v tabuľke 7.

Dospeli sme teda k záveru, že existuje štatisticky významný rozdiel vo výskyte ochabnutej čiary medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme normy. Na základe potvrdenej hypotézy si dovoľujeme konštatovať, že v kresbe stromu úzkostlivých detí s intelektom v pásme normy častejšie nachádzame ochabnutú, krehkú, pomalú čiaru než v kresbe stromu neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy.

➤ **Vyjadrenie sa k hypotéze 10**

Zámerom tejto hypotézy bolo sledovať, či sa líšia kresby úzkostlivých a neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy v použití prerušovanej čiary.

Znenie hypotézy 10

H10: Predpokladáme, že u úzkostlivých detí s intelektom v pásme normy častejšie zaznamenáme v kresbe stromu prerušovanú čiaru než u neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy.

Výsledok Studentovho t-testu pre dva nezávislé výbery mal hodnotu $t=0.327$. Musíme konštatovať, že výsledok nie je štatisticky významný a desiata hypotéza sa nám nepotvrdila, hodnoty uvádzame v tabuľke 7.

➤ Vyjadrenie sa k hypotéze 11

V hypotéze 11 sme sledovali ďalší zo znakov v kresbe, slabý tlak ceruzkou. Hlavným zámerom v tejto hypotéze bolo overenie, či zaznamenáme rozdiel vo výskyte tohto znaku u populácie detí úzkostlivých a neúzkostlivých s intelektom v pásme normy.

Znenie hypotézy 11

H11: Predpokladáme, že u úzkostlivých detí s intelektom v pásme normy častejšie zaznamenáme v kresbe stromu slabý tlak ceruzkou než u neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy.

Studentov t-test pre dva nezávislé výbery, ktorý bol použitý v tomto prípade, vykazoval hodnotu $t=2.322$. Výsledok je štatisticky významný, preto môžeme uviesť, že predpoklad vyjadrený v jedenástej hypotéze sa nám potvrdil. Výsledné hodnoty sú uvedené v tabuľke 7.

Z výsledkov vyplýva, že existuje štatisticky významný rozdiel vo výskyte slabého tlaku ceruzkou v kresbe stromu medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme normy. U úzkostlivých detí s intelektom v pásme normy v kresbe stromu častejšie nachádzame slabý tlak ceruzkou než v kresbe stromu neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy.

➤ Vyjadrenie sa k hypotéze 12

V tejto hypotéze boli pozorovaným prvkom v kresbe stromu izolované extrémne znaky a to s cieľom preverenia existencie rozdielu vo výskyte tohto prvku u populácie detí úzkostlivých a neúzkostlivých s intelektom v pásme normy.

Znenie hypotézy 12

H12: Predpokladáme, že v kresbe stromu úzkostlivých detí s intelektom v pásme normy sa objavujú v kresbe stromu častejšie izolované extrémne tlaky než u neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy.

Na verifikovanie tejto hypotézy bol použitý Studentov t-test pre dva nezávislé výbery. Výsledky tohto testu vykazovali hodnotu $t=5.289$. Výsledok dosahuje vysokú štatistickú významnosť, hypotéza bola potvrdená. Hodnoty sú uvedené v tabuľke 7.

Vzhľadom na výsledky môžeme uviesť, že existuje štatisticky významný rozdiel v prvku izolované extrémne znaky medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme normy. V kresbe stromu úzkostlivých detí s intelektom v pásme normy sa vyskytujú izolované extrémne častejšie než v kresbe stromu neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy.

➤ **Vyjadrenie sa k hypotéze 13**

Ďalším znakom, ktorý bol sledovaný prostredníctvom hypotézy bolo výrazné gumovanie a opravy. Tak, ako v predchádzajúcich hypotézach boli sledované rozdiely vo výskyte tohto znaku medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme normy.

Znenie hypotézy 13

H13: Predpokladáme, že v kresbe stromu úzkostlivých detí s intelektom v pásme normy sa v kresbe stromu častejšie objavujú opravy a gumovanie než u neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy.

Studentov t-test pre dva nezávislé výbery, ktorý bol použitý aj v tomto prípade, vykazoval hodnotu $t=.233$. Výsledok nie je štatisticky významný, predpoklad vyjadrený v trinástej hypotéze nebol potvrdený. Výsledky sú uvedené v tabuľke 7.

➤ **Vyjadrenie sa k hypotéze 14**

V hypotéze 14 sme pozorovali znak ľpenie na znázorňovaní jedného prvku-perseverácia s cieľom overenia existencie rozdielu vo výskyte tohto znaku u populácie detí úzkostlivých a neúzkostlivých s intelektom v pásme normy.

Znenie hypotézy 14

H14: Predpokladáme, že v kresbe stromu úzkostlivých detí s intelektom v pásme normy sa v kresbe stromu objavujú perseverácie častejšie než u neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy.

Na overenie tejto hypotézy sme použili Studentov t-test pre dva nezávislé výbery, jeho výsledky mali hodnotu $t=2.362$. Výsledok je štatisticky významný, jeho hodnoty sú uvedené v tabuľke 7.

Dovoľujeme si uviesť, že existuje štatisticky významný rozdiel v znaku ľpenie na znázorňovaní jedného prvku- perseverácia a to medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme normy. V kresbe stromu úzkostlivých detí s intelektom v pásme normy sa častejšie objavujú perseverácie než v kresbe stromu detí neúzkostlivých s intelektom v pásme normy.

➤ **Vyjadrenie sa k hypotéze 15**

V tejto hypotéze bolo pozorovaným znakom v kresbe stromu začierňovanie a šrafovanie a to s cieľom preverenia existencie rozdielu vo výskyte tohto prvku u populácie detí úzkostlivých a neúzkostlivých s intelektom v pásme normy.

Znenie hypotézy 15

H15: Predpokladáme, že v kresbe stromu úzkostných detí s intelektom v pásme normy sa v kresbe stromu častejšie objavuje začierňovanie a šrafovanie než u neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy.

Studentov t-test pre dva nezávislé výbery, ktorý v tomto prípade použitý, vykazoval hodnotu $t=2.725$. Výsledok vykazuje štatistickú významnosť, predpoklad vyjadrený v pätnástej hypotéze sa nám potvrdil. Výsledné hodnoty sú uvedené v tabuľke 7.

Z výsledkov vyplýva, že existuje štatisticky významný rozdiel vo výskyte začierňovania a šrafovania v kresbe stromu medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme normy. U úzkostlivých detí s intelektom v pásme normy v kresbe stromu častejšie nachádzame začiernené a vyšrafované oblasti než v kresbe stromu neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy.

➤ **Vyjadrenie sa k hypotéze 16**

Ďalším znakom, ktorý bol sledovaný prostredníctvom hypotézy bol výskyt deformácii v kresbe stromu. Tak, ako v predchádzajúcich hypotézach boli sledované rozdiely vo výskyte tohto znaku medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme normy.

Znenie hypotézy 16

H16: Predpokladáme, že v kresbe stromu úzkostlivých detí s intelektom v pásme normy sa v kresbe stromu častejšie objavuje deformácia než u neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy.

Na verifikovanie tejto hypotézy bol použitý Studentov t-test pre dva nezávislé výbery. Výsledky tohto testu vykazovali hodnotu $t=2.321$. Výsledok dosahuje štatistickú významnosť, hypotéza bola potvrdená. Hodnoty sú uvedené v tabuľke 7.

Vzhľadom na výsledky si dovoľujeme uviesť, že existuje štatisticky významný rozdiel vo výskyte deformácií medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme normy. V kresbe stromu úzkostlivých detí s intelektom v pásme normy bol zaznamenaný častejší výskyt deformácií než v kresbe stromu neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy.

➤ **Vyjadrenie sa k hypotéze 17**

Posledným zo sledovaných znakov v kresbe stromu žiakov s intelektom v pásme normy bola nevyváženosť v proporciách. Sledované boli rozdiely vo výskyte tohto znaku medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme normy.

Znenie hypotézy 17

H17: Predpokladáme, že v kresbe stromu úzkostlivých detí s intelektom v pásme normy sa v kresbe stromu častejšie objavuje nevyváženosť v proporciách než u neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy.

Na základe výslednej hodnoty Studentovho t- testu pre dva nezávislé výbery $t=2.707$, môžeme konštatovať, že bola dosiahnutá štatistická významnosť, teda hypotéza sa nám potvrdila. Hodnoty sú uvedené v tabuľke 7.

Môžeme teda uviesť, že existuje štatisticky významný rozdiel v kresbe stromu v znaku nevyváženosť v proporciách medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme normy. V kresbe stromu úzkostlivých detí s intelektom v pásme normy sa častejšie vyskytuje proporčná nevyváženosť než v kresbe stromu neúzkostlivých detí s intelektom v pásme normy.

Tabuľka 7 Sledovanie rozdielu vo výskyte jednotlivých znakov úzkostlivosti v kresbe stromu vo vzorke úzkostlivých a neúzkostlivých detí s normálnym intelektom

Sledovaný znak v kresbe Test stromu	t	Sig.
ZDÔRAZNENIE ĽAVEJ STRANY	2.763	.008
ZDÔRAZNENIE DOLNEJ ČASTI	2.464	.017
EXTRÉMNA PRAVIDELNOSŤ	-.054	.957
DISHARMÓNIA V PLOCHE- PRÁZDNE MIESTA	2.839	.006
DISHARMÓNIA V PLOCHE- SPLEŤ ČIAR	2.440	.020
NEPRUŽNÁ, NAPÄTÁ KRČOVITÁ ČIARA	2.060	.047
OCHABNUTÁ, KREHKÁ, POMALÁ ČIARA	3.160	.004
PRERUŠOVANÁ ČIARA	.327	.745
SLABÝ TLAK CERUŽKOU	2.322	.024
IZOLOVANÉ EXTRÉMNE ZNAKY	5.289	.000
VÝRAZNÉ GUMOVANIE A OPRAVY	.233	.817
PERSEVERÁCIA	2.362	.022
ZAČIERŇOVANIE, ŠRAFOVANIE	2.725	.009
DEFORMÁCIE	2.321	.027
NEVYVÁŽENOSŤ VPROPORCIÁCH	2.707	.011

Legenda: t- hodnota t-testu, Sig.- štatistická významnosť

5.6 Vyjadrenie sa k výskumným otázkam 1 až 15

V tejto časti sa postupne vyjadríme k formulovaným výskumným otázkam 1 až 15. Všetky uvedené výskumné otázky sa týkajú jednotlivých znakov úzkostlivosti v kresbe Test stromu, pričom sledujú rozdiely v rovnakej populácii- úzkostných a neúzkostných detí s intelektom v pásme ľahkej mentálnej retardácie.

Jednalo sa o zistenie existencie rozdielov v každom zo znakov kresby medzi dvoma populáciami. Pred tým, ako sme si zvolili test, ktorý použijeme, sme v každom z preverovaných prípadov sledovali, či bola splnená podmienka normality. Splnená bola vo všetkých prípadoch, na základe čoho sme si dovolili použiť parametrický test.

Pri hľadaní odpovedí na výskumné otázky 1-15 sme vo všetkých prípadoch použili Studentov t-test pre dva nezávislé výbery. Dosiachnuté výsledné hodnoty k výskumným otázkam uvádzame v tabuľke 8.

V prvej výskumnej otázke sme u úzkostlivých a neúzkostlivých detí s intelektom v pásme ľahkej mentálnej retardácie sledovali zdôraznenie ľavej strany v kresbe stromu.

Znenie otázky 1

O1: Existujú rozdiely medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme mentálnej retardácie v zdôraznení ľavej strany pri kresbe stromu?

Výsledky preukázali existenciu štatisticky významných rozdielov v sledovanom znaku, Studentov t- test pre dva nezávislé výbery vykazoval hodnotu $t=2.693$. Dovoľujeme si preto uviesť, že úzkostlivé deti s intelektom v pásme ľahkej mentálnej retardácie častejšie v kresbe stromu zdôrazňujú ľavú stranu, než neúzkostné deti s intelektom v pásme ľahkej mentálnej retardácie.

V nasledujúcej výskumnej otázke bude sledovaným znakom v kresbe stromu zdôraznenie spodnej časti.

Znenie otázky 2

O2: Existujú rozdiely medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme mentálnej retardácie v zdôraznení spodnej časti pri kresbe stromu?

Existencia rozdielov bola aj pri tomto znaku kresby stromu potvrdená. Na základe výsledkov môžeme vysloviť tvrdenie, že úzkostlivé deti s intelektom v pásme ľahkej MR v kresbe častejšie zdôrazňujú spodnú časť než neúzkostné deti s intelektom v pásme ľahkej MR.

Znenie otázky 3

O3: Existujú rozdiely medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme mentálnej retardácie vo výskyte extrémnej pravidelnosti pri kresbe stromu?

V sledovanom znaku extrémna pravidelnosť nebol preukázaný štatisticky významný rozdiel medzi nami pozorovanými skupinami jednotlivcov.

Znenie otázky 4

O4: Existujú rozdiely medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme mentálnej retardácie vo výskyte disharmónie v ploche pri kresbe stromu?

Vo výskumnej otázke sme si všímali znak disharmónia v ploche. Ako preukázali výsledky, existencia rozdielov v tomto znaku kresby medzi sledovanými populáciami bola potvrdená. V kresbe stromu úzkostlivých detí s intelektom v pásme ľahkej MR sme zaznamenali štatisticky významne častejší výskyt znaku disharmónia v ploche než v kresbe stromu neúzkostlivých detí s intelektom v pásme ľahkej MR.

Znenie otázky 5

O5: Existujú rozdiely medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme mentálnej retardácie vo výskyte spleti čiar v kresbe stromu?

Aj pri pozorovaní tohto znaku kresby sme zaregistrovali štatisticky významný výsledok. Dovoľujeme si uviesť, že v kresbe stromu úzkostlivých detí s intelektom v pásme ľahkej MR sa častejšie vyskytovala spleť čiar než v kresbe stromu neúzkostlivých detí s intelektom v pásme ľahkej MR.

Znenie otázky 6

O6: Existujú rozdiely medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme mentálnej retardácie vo výskyte napätej čiary v kresbe stromu?

Verifikovali sme aj rozdiel vo výskyte napätej čiary v kresbe stromu, pričom výsledok vykazoval štatistickú významnosť. Opierame sa o výsledok a konštatujeme, že v kresbe stromu úzkostlivých detí s intelektom v pásme ľahkej MR sme zaznamenali štatisticky významne častejší výskyt napätej čiary než v kresbe stromu neúzkostlivých detí s intelektom v pásme ľahkej MR.

Znenie otázky 7

O7: Existujú rozdiely medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme mentálnej retardácie vo výskyte ochabnutej čiary v kresbe stromu?

Zistené rozdiely vo výskyte ochabnutej čiary v kresbe stromu boli štatisticky významné, vďaka čomu formulujeme tvrdenie, že v kresbe stromu úzkostlivých detí s intelektom v pásme ľahkej MR bol zaznamenaný častejší výskyt ochabnutej čiary než v kresbe stromu neúzkostlivých detí s intelektom v pásme ľahkej MR.

Znenie otázky 8

O8: Existujú rozdiely medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme mentálnej retardácie vo výskyte prerušovanej čiary v kresbe stromu?

Musíme konštatovať, že v tomto znaku kresby stromu nebol preukázaný štatisticky významný rozdiel medzi sledovanými populáciami.

Znenie otázky 9

O9: Existujú rozdiely medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme mentálnej retardácie vo výskyte slabého tlaku ceruzkou v kresbe stromu?

Rozdiel medzi výskytom slabého tlaku na ceruzku v kresbe stromu medzi sledovanými skupinami jednotlivcov bol preukázaný. Vzhľadom na výsledok, ktorý sme zaregistrovali si dovoľujeme uviesť, že v kresbe stromu úzkostlivých detí s intelektom v pásme ľahkej MR sme zaznamenali častejší výskyt slabého tlaku než v kresbe stromu neúzkostlivých detí s intelektom v pásme ľahkej MR.

Znenie otázky 10

O10: Existujú rozdiely medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme mentálnej retardácie vo výskyte izolovaných extrémnych znakov v kresbe stromu?

Zaznamenané rozdiely vo výskyte izolovaných extrémnych znakov v kresbe stromu boli štatisticky významné, z čoho formulujeme aj naše tvrdenie, že v kresbe stromu úzkostlivých detí s intelektom v pásme ľahkej MR sme zaregistrovali častejší výskyt izolovaných extrémnych znakov než v kresbe stromu neúzkostlivých detí s intelektom v pásme ľahkej MR.

Znenie otázky 11

O11: Existujú rozdiely medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme mentálnej retardácie vo výskyte opráv a gumovania v kresbe stromu?

Zaznamenaný výsledok bol štatisticky významný, preto sa odvážime uviesť, že v kresbe stromu úzkostlivých detí s intelektom v pásme ľahkej MR sme zistili častejší výskyt opráv a gumovania než v kresbe stromu neúzkostlivých detí s intelektom v pásme ľahkej MR.

Znenie otázky 12

O12: Existujú rozdiely medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme mentálnej retardácie vo výskyte perseverácií v kresbe stromu?

Na základe zistenej štatistickej významnosti výsledku uvádzame, že v kresbe stromu úzkostlivých detí s intelektom v pásme ľahkej MR sme zaznamenali častejší výskyt perseverácií než v kresbe stromu neúzkostlivých detí s intelektom v pásme ľahkej MR.

Znenie otázky 13

O13: Existujú rozdiely medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme mentálnej retardácie vo výskyte začierňovania a šrafovania v kresbe stromu?

Aj v tomto prípade sa jedná o štatisticky významný výsledok. Na základe tohto zistenia si dovoľujeme formulovať tvrdenie, že v kresbe stromu úzkostlivých detí s intelektom v pásme ľahkej MR sme zaregistrovali častejší výskyt začierňovania a šrafovania než v kresbe stromu neúzkostlivých detí s intelektom v pásme ľahkej MR.

Znenie otázky 14

O14: Existujú rozdiely medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme mentálnej retardácie vo výskyte deformácie v kresbe stromu?

Výsledok dosahuje vysokú štatistickú významnosť, na základe čoho udávame, že u úzkostlivých detí s intelektom v pásme ľahkej MR sme zistili štatisticky významne častejší výskyt deformácie v kresbe stromu než u neúzkostlivých detí s intelektom v pásme ľahkej MR.

Znenie otázky 15

O15: Existujú rozdiely medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi s intelektom v pásme mentálnej retardácie v nevyváženosti proporcií v kresbe stromu?

Pri zisťovaní rozdielov medzi skúmanými skupinami jednotlivcov bola zistená vysoká štatistická významnosť. Dovoľujeme si uviesť, že u úzkostlivých detí s intelektom v pásme ľahkej MR sme zaznamenali častejší výskyt nevyváženosti proporcií v kresbe stromu než u neúzkostlivých detí s intelektom v pásme ľahkej MR.

Tabuľka 8 Sledovanie rozdielu vo výskyte jednotlivých znakov úzkostlivosti v kresbe stromu vo vzorke úzkostlivých a neúzkostlivých detí s intelektom v pásme ľahkej mentálnej retardácie

Sledovaný znak v kresbe Test stromu	t	Sig.
ZDÔRAZNENIE ĽAVEJ STRANY	2.693	.010
ZDÔRAZNENIE DOLNEJ ČASTI	4.110	.000
EXTRÉMNA PRAVIDELNOSŤ	-1.003	.321
DISHARMÓNIA V PLOCHE- PRÁZDNE MIESTA	2.823	.007
DISHARMÓNIA V PLOCHE- SPLEŤ ČIAR	2.482	.017
NEPRUŽNÁ, NAPÄTÁ KRČOVITÁ ČIARA	2.646	.011
OCHABNUTÁ, KREHKÁ, POMALÁ ČIARA	3.781	.001
PRERUŠOVANÁ ČIARA	.175	.862
SLABÝ TLAK CERUŽKOU	2.821	.007
IZOLOVANÉ EXTRÉMNE ZNAKY	5.051	.000
VÝRAZNÉ GUMOVANIE A OPRAVY	2.230	.031
PERSEVERÁCIA	2.333	.024
ZAČIERŇOVANIE, ŠRAFOVANIE	3.375	.001
DEFORMÁCIE	5.265	.000
NEVYVÁŽENOSŤ VPROPORCIÁCH	4.109	.000

5.7 Vyjadrenie sa k výskumným otázkam 16 a 17

Zámerom oboch výskumných otázok je sledovať prípadnú existenciu vzťahu medzi dosiahnutým skóre v škále D-2, ktorá vypovedá o úzkostlivosti dieťaťa a celkovým skóre dosiahnutým za výskyt znakov poukazujúcich na úzkostlivosť v kresbe dieťaťa v Teste stromu. Pri prvej zo sledovaných výskumných otázok sú sledovanou populáciou detí s intelektom v pásme normy, pri druhej sa jedná o vzorku detí s intelektom v pásme ľahkej mentálnej retardácie.

V rámci overovania týchto výskumných otázok sme použili Pearsonovu súčinnú koreláciu, keďže našim zámerom je sledovanie vzťahu medzi dvoma premennými. Výsledné hodnoty k oboj výskumným otázkam uvádzame v tabuľke 9.

Znenie otázky 16

O16: Existuje vzťah medzi hrubým skóre získanom v škále D-2 v dotazníkovej metóde ŠAD, ktorá vypovedá o úzkostlivosti dieťaťa a celkovým skóre dosiahnutým za výskyt znakov poukazujúcich na úzkostlivosť v kresbe Test stromu u detí s intelektom v pásme normy?

Pearsonov korelačný koeficient v tomto prípade vykazuje hodnotu $r=.904$, z čoho môžeme usúdiť, že sa jedná silnú koreláciu a výsledok je vysoko štatisticky významný. Na základe výslednej hodnoty si dovoľujeme zhodnotiť, že u populácie detí s intelektom v pásme normy existuje medzi sledovanými premennými signifikantne pozitívny vzťah.

Dovoľujeme si teda usudzovať, že čím vyššie je dosiahnuté hrubé skóre v škále D-2 dotazníkovej metódy ŠAD, tým vyššia je aj hodnota celkového skóre dosiahnutého za výskyt znakov poukazujúcich na úzkostlivosť v kresbe Test stromu. U populácie detí s intelektom v pásme normy

Znenie otázky 17

O17: Existuje vzťah medzi hrubým skóre získanom v škále D-2 v dotazníkovej metóde ŠAD, ktorá vypovedá o úzkostlivosti dieťaťa a celkovým skóre dosiahnutým za výskyt znakov poukazujúcich na úzkostlivosť v kresbe Test stromu u detí s intelektom v pásme ľahkej mentálnej retardácie?

Výsledok Pearsonovej súčinovej korelácie nadobúda hodnotu $r=.890$ a je vysoko štatisticky významný. Bolo teda potvrdené, že aj v prípade populácie s intelektom v pásme ľahkej mentálnej retardácie existuje medzi sledovanými premennými signifikantne pozitívny vzťah.

Zo získaných hodnôt teda vyplýva, že čím vyššie je dosiahnuté hrubé skóre v škále D-2 dotazníkovej metódy ŠAD, tým vyššia je aj hodnota celkového skóre dosiahnutého za výskyt znakov poukazujúcich na úzkostlivosť v kresbe Test stromu.

Tabuľka 9 Vzťah medzi skóre v škále D-2 dotazníkovej metódy ŠAD a celkovým skóre úzkostlivosti v kresbe v Test stromu u detí s intelektom v pásme normy a intelektom v pásme ľahkej MR

	r	Sig.
Žiaci s intelektom v pásme normy	.904	.000
Žiaci s intelektom v pásme ľahkej MR	.890	.000

Legenda: r- Pearsonov koeficient korelácie, Sig.- štatistická významnosť

6 DISKUSIA

Zámerom našej práce bolo zistiť, či existuje rozdiel v úzkosti medzi žiakmi špeciálnych základných škôl a bežných základných škôl a sledovať rozdiely v úzkostlivosti medzi žiakmi špeciálnych základných škôl využívajúcich internát a dochádzajúcimi denne do školy. So záujmom sme sa venovali aj kresbe Test stromu, konkrétne sme sa zamerali na zistenie rozdielov v znakoch kresby úzkostných a neúzkostných detí v pásme ľahkej mentálnej retardácie a rovnako u detí s normálnym intelektom.

Stanovili sme viaceré výskumné hypotézy, ktoré sme overovali i výskumné otázky, na ktoré hľadali odpoveď. Ciele, ktoré sme si stanovili, boli naplnené a vďaka poznatkom, ktoré sme získali, sa nám ponúka aj množstvo podnetov k ďalšiemu skúmaniu.

6.1 Rozdiely v úzkosti medzi deťmi s intelektom v pásme normy a v pásme ľahkej mentálnej retardácie

Ako uvádza Switzky (2008) u jednotlivcov s ľahkou mentálnou retardáciou je zaznamenaná vyššia úzkosť než u rovesníkov bez kognitívneho deficitu. Zvýšená miera úzkosti je u týchto jednotlivcov výsledok ich životnej histórie, sociálnej deprivácie, opakovaného zlyhávania a negatívnych životných skúseností. Kognitívny deficit týchto jednotlivcov nie je prehĺbený nakoľko, aby nedokázali sledovať rozdiely medzi sebou a „zdravými“ rovesníkmi. Opakované pokusy a následne opakované zlyhávania spôsobujú vytváranie odstupu od sociálnych situácií a sebarealizácie a fixujú pocit úzkosť na úzkostnú povahovú charakteristiku.

Hypotéza, ktorá bola formulovaná v súvislosti so sledovaním rozdielov v úzkosti medzi deťmi s intelektom v pásme ľahkej mentálnej retardácie a s intelektom v pásme normy, sa nám však nepotvrdila.

Jednalo sa o prekvapujúce zistenie, keďže viaceré odborníkov popisovalo vo výsledkoch svojich prác zvýšenú úzkosť u detí s ľahkou mentálnou retardáciou v porovnaní s rovesníkmi s intelektom v pásme normy (Dekker, Koot 2003, Emerson, 2008, Glenn, Bihm, Lammers, 2003, Manor- Binyamini, 2010, Reid, Smiley, Cooper, 2011, Švarcová, 2006).

Ako možné objasnenie výsledku sa nám ponúka aj možnosť, že úzkosť bola dočasne znížená vďaka vonkajším vplyvom. Ako už bolo popísané, výskum bol v snahe zamedzenia zvýšenia úzkosti z hodnotiacej situácie realizovaný na hodine výtvarnej výchovy (rovnako v bežných základných školách, ako aj v špeciálnych základných

školách). Moon (2008) poznamenáva, že u detí so sklonom k úzkostlivému reagovaniu má pozitívne účinky na dočasné zníženie úzkosti kreslenie a to aj vtedy, pokiaľ činnosť nie je primárne zameraná terapeuticky. Účinky arteterapie pri znižovaní úzkosti sú nepochybne významné, použitie tejto metódy sa ukazuje ako najúčinnnejšie pri práci s autistickými, mutistickými a mentálne handicapovanými jednotlivcami (Vymětal et al., 2007). Práve výtvarná výchova mohla byť teda jedným z dôvodov, prečo sa zvýšená úzkosť u detí s mentálnou retardáciou v porovnaní s rovesníkmi bez mentálneho deficitu, neprejavila.

Vzhľadom na možné nezohľadnené terapeutické účinky výtvarnej výchovy sme sa rozhodli dodatočne sledovať aj rozdiel v úzkostlivosti medzi deťmi s intelektom v pásme normy a intelektom v pásme ľahkej mentálnej retardácie. Výsledok bol štatisticky významný a preukázal, že existujú rozdiely v úzkostlivosti medzi sledovanými populáciami.

Samozrejme, dané zistenie je podnetom pre ďalšie preverovanie zistenej skutočnosti a sledovaním, či zníženie úzkosti bolo naozaj dôsledkom necieleného terapeutického účinku výtvarnej výchovy, ktorý však nemal vplyv na úzkostlivosť ako trvalejšiu charakteristiku jednotlivca alebo sa jednalo o inú situačnú premennú, ktorá mala vplyv na výsledky výskumu. V prípade, že by sa preukázal pozitívny vplyv výtvarnej výchovy a výtvarných činností vo všeobecnosti na znižovanie úzkosti u ohrozených skupín jednotlivcov, bolo by vhodné tento fakt zohľadniť aj pri vytváraní rámcového učebného plánu pre žiakov s ľahkým stupňom mentálneho postihnutia. Riešením by bolo zvýšenie počtu vyučovacích hodín výtvarnej výchovy a výtvarných aktivít na vyučovaní vo všeobecnosti.

6.2 Rozdiely v úzkostlivosti medzi žiakmi s ľahkou mentálnou retardáciou študujúcimi internátnou formou a denne dochádzajúcimi

Ďalším sledovaným faktorom, ktorý môže mať vplyv na zvyšovanie úzkosti (nielen) u detí s ľahkou mentálnou retardáciou je odlúčenie. Potvrdená hypotéza nahráva nášmu predpokladu, že u dieťaťa zvyšuje úzkosť odlúčenie od rodiny, neprítomnosť najbližších a zúžený sociálny kontakt, ktorý je obmedzený na členov školskej komunity. Toto zistenie podčiarkuje aj fakt, že výskum bol realizovaný na štyroch rôznych špeciálnych základných školách, čím sme sa snažili znížiť riziko iných vplyvov, ktoré by mohli pôsobiť na dieťa ubytované na internáte a zvyšovať a udržiavať jeho úzkosť a úzkostlivosť.

V snahe zistiť, nakoľko je možná denná dochádzka jednotlivcov s ľahkou MR do špeciálnych základných škôl a aká je dostupnosť tohto typu škôl sme sa obrátili na internetovú stránku Ústavu informácií a prognóz školstva, kde nám bol k dispozícii dokument Prehľad špeciálnych ZŠ a špeciálnych tried pri ZŠ (2011). Dokument bol aktualizovaný k 15.9.2011, pričom prehľadne ponúka zoznamy jednotlivých špeciálnych základných škôl zoradených podľa okresu a kraja, pod ktorý spadajú. V našej práci výskumná vzorka pochádzala z Nitrianskeho kraja, preto sme sa zaujímali o stav špeciálneho školstva v tejto časti Slovenska. Zistili sme, že v Nitrianskom kraji je v súčasnosti zriadených 22 špeciálnych základných škôl, pričom do tohto počtu sme rátali iba špeciálne základné školy, ktoré realizujú vzdelávanie pre jednotlivcov s mentálnym postihnutím vo vzdelávacom variante A. Nesmieme zabudnúť na 24 špeciálnych tried, zriadených pri bežných ZŠ, ktoré sú zamerané na vzdelávanie žiakov s ľahkým mentálnym deficitom.

Samozrejme, nechceme tvrdiť, že internátne zariadenia nemajú svoje opodstatnenie, naopak, majú neodškriepiteľný význam pri vzdelávaní jednotlivcov s ťažším stupňom mentálneho či iného deficitu alebo žiakov s kombinovaným postihnutím, kde sa stáva denná dochádzka prakticky nereálnym riešením. Ako uvádza Langmeier a Matějček (2011), kolektívne zariadenia tohto typu majú kladný vplyv aj na jednotlivcov, ktorých rodinná výchova je zanedbávajúca, citovo nevyrovnaná alebo primitívna. Našu výskumnú vzorku však tvorilo 24 detí, ktorých intelekt bol relatívne rozvinutý a to nakoľko, že vyhovovali vzdelávaciemu variantu A. Žiaden zo skúmaných žiakov nemal kombinované postihnutie. Podľa vyjadrení zamestnancov špeciálnych ZŠ, v ktorých sme realizovali výskumnú časť, rodiny detí často bývajú v rovnakom meste, kde je zriadená špeciálna ZŠ. Aké sú teda pohnutky rodín pre umiestnenie dieťaťa do tohto typu zariadenia, sme sa nepokúšali zistiť. Každopádne, toto konanie môže mať za následok napríklad zvýšenú úzkostlivosť dieťaťa.

6.3 Kresba stromu ako ukazovateľ úzkostlivosti dieťaťa

V ďalších hypotézach a výskumných otázkach sme sa zameriavali na jednotlivé znaky kresby, ktoré vo svojej práci popísala Májová (2005) a sledovali sme, či zaznamenáme existenciu rozdielu medzi úzkostlivými a neúzkostlivými deťmi. V prvom prípade boli sledovanou populáciou deti s intelektom v pásme normy, v druhom prípade sme sa zamerali na žiakov s ľahkou mentálnou retardáciou.

Východisko pre náš výskumný zámer nám poskytol už spomínaný výskum Májovej (2005), výskumne však kresbu stromu sledovali aj Bartlíková (2010) a Krajčovičová (2009).

V kresbe stromu každého zo žiakov sme sledovali tieto znaky: zdôraznenie ľavej strany; zdôraznenie dolnej časti; extrémna pravidelnosť; disharmónia v ploche- prázdne miesta; disharmónia v ploche- spleť čiar, chaos; nepružná, napätá, křčovitá čiara; ochabnutá, krehká, pomalá čiara; prerušovaná čiara; slabý tlak; izolované extrémne tlaky; výrazné gumovanie a opravy; Ťpenie na znázorňovaní jedného prvku- perseverácia; začierňovanie, šrafovanie; deformácia; nevyváženosť v proporciách. Celkovo sa jednalo o 15 znakov, pričom sme predpokladali, že v spomenutých znakoch bude rozdiel v ich výskyte medzi úzkostlivými a neúzkostlivými jedincami.

Skupina úzkostlivých jednotlivcov bola tvorená deťmi, ktoré v škále D-2 dotazníkovej metódy ŠAD dosiahli sten 7,8,9 alebo 10. Pokiaľ jednotlivec dosiahol hodnotu stenu v rozmedzí 1- 6, bol zaradený do skupiny neúzkostných.

Rozdiely v znakoch kresby Test stromu boli najprv sledované u populácie detí s intelektom v pásme normy. Štatisticky významný rozdiel medzi skupinami úzkostlivých a neúzkostlivých detí bol potvrdený v 12 znakoch kresby. Rozdiel medzi sledovanými populáciami nebol zistený v znakoch extrémna pravidelnosť, prerušovaná čiara a výrazné gumovanie, opravy.

Podobné výsledky boli zistené aj u žiakov s ľahkou MR, z 15 sledovaných znakov sme štatisticky významné rozdiely našli v 13 znakoch. Hypotézy sa nám nepotvrdili pri znakoch extrémna pravidelnosť a prerušovaná čiara.

Uvedomujeme si, že výsledky sú utvárané výskumnou vzorkou, ktorá v našom prípade ani v jednej z populácií nebola veľmi rozsiahla. Práve z tohto dôvodu si dovoľujeme poukázať na potrebu overenia získaných výsledkov na väčšej populácií. Avšak, napriek relatívne malému výskumnému súboru považujeme použiteľnosť kresby Testu stromu ako predbežného identifikátora úzkostlivosti u detí za preukázanú.

6.4 Vzťah medzi skóre dosiahnutým v škále D-2 metodiky ŠAD a celkovým skóre úzkostlivosti v Teste stromu

Zámerom posledných výskumných otázok bolo sledovať prípadnú existenciu vzťahu medzi dosiahnutým skóre v škále D-2 dotazníkovej metódy ŠAD, ktorá vypovedá o úzkostlivosti dieťaťa a celkovým skóre dosiahnutým za výskyt znakov poukazujúcich na

úzkostlivosť v kresbe dieťaťa v Teste stromu. Sledovanými populáciami boli opäť deti s intelektom v pásme normy a deti s intelektom v pásme ľahkej mentálnej retardácie.

Dovolíme si pripomenúť, že každému zo sledovaných znakov kresby bola pridelená hodnota 0, 1 alebo 2 body a to na základe jeho výskytu a dominancie (0 bodov- neprítomnosť znaku; 1 bod- prítomnosť znaku; 2 body- dominancia znaku). Po sčítaní bodov za jednotlivé znaky kresby sme získali celkové skóre poukazujúce na úzkostlivosť v kresbe Test stromu.

Výsledok, ktorý sme získali bol v oboch prípadoch vysoko štatisticky významný, teda čím vyššie bolo dosiahnuté hrubé skóre v škále D-2 dotazníkovej metódy ŠAD, tým vyššia bola hodnota celkového skóre dosiahnutého za výskyt znakov poukazujúcich na úzkostlivosť v kresbe Test stromu. Toto zistenie potvrdzuje vhodnosť použitia kresby ako diagnostického prostriedku a to nielen u populácie bez kognitívneho deficitu, ale aj u detí s ľahkou mentálnou retardáciou.

6.5 Limity výskumu

Uvedomujeme si, že naša práca má aj určité limity. Jedným z najväčších obmedzení predkladanej práce je skutočnosť, že sme naše predpoklady overovali na malej výskumnej vzorke.

Druhým limitom našej práce môže byť fakt, že pri verifikovaní hypotéz a hľadani odpovedí na výskumné otázky sme vychádzali z dotazníkovej metódy ŠAD, ktorej normy pochádzajú z roku 1983. Naskytá sa nám otázka, nakoľko môžu normy z roku 1983 korešpondovať so súčasnosťou.

Ďalšie obmedzenie, ktoré pripúšťame v našej práci, plynie z použitia dotazníkovej metódy. Uvedomujeme si, že ak by mal žiak záujem javiť sa v lepšom svetle, dosiahnutie skreslenia výsledkov v tomto dotazníku by nebolo veľmi náročné. Vplyv tohto činiteľa sme sa snažili zamedziť zaručením anonymity žiakom, o čom boli deti informované pred začatím realizácie výskumu. Po celý čas spracúvania dát sme však napriek tomu mali na mysli možnosť zámerného skreslenia výsledku a dotazníky, ktoré vzbudzovali podozrenie zámerného skreslenia dát sme boli pripravený z výskumnej vzorky vylúčiť.

6.6 Odporúčania pre ďalší výskum

Ako už bolo spomenuté, v prípade ďalšieho rozpracovania tejto problematiky by bolo vhodné opätovne zrealizovať výskum a to za predpokladu, že by realizácia prebehla na reprezentatívnej vzorke.

V prípade, že by sme chceli dosiahnuť, aby výsledky ešte viac vypovedali o deťoch s intelektom v pásme ľahkej mentálnej retardácie, navrhovali by sme, aby v budúcnosti do vzorky detí s ľahkou mentálnou retardáciou boli zahrnutí aj tí jednotlivci, ktorí navštevujú špeciálne triedy a sú integrovaní v bežných triedach základných škôl, nakoľko títo jednotlivci do našej výskumnej vzorky zaradení neboli. Práve spomínaní jednotlivci by mohli vnieť viac svetla do problematiky úzkostlivosti detí s intelektom v pásme ľahkej mentálnej retardácie. Vhodné by bolo zamerať sa aj na prípadnú existenciu medzipohlavných rozdielov v tejto populácii.

6.7 Odporúčania pre prax

Záverom tejto práce by sme chceli uviesť niekoľko zistených skutočností a postrehov. Počas práce s domácou i zahraničnou literatúrou sme narážali na fakt, že často nie je rozlišované medzi pojmami úzkosť a úzkostlivosť. Vo výskume Májovej (2005), z ktorého sme vychádzali, bol taktiež používaný iba pojem úzkosť, pričom pri úvodnej charakteristike autorka uviedla spresnenie- úzkosť ako stav a úzkosť ako vlastnosť. Iní autori často používajú iba pojem úzkosť, no mnohokrát nie je jasné, či popisujú stav alebo trvalú charakteristiku- úzkostlivosť. Tento fakt nás od začiatku práce s touto problematikou nabádal na opatrnosť a dôkladnosť pri používaní týchto pojmov.

Vzhľadom k tomu, že naša práca bola orientovaná vo veľkej miere na prostredie špeciálnych základných škôl, odporúčania budú smerované špeciálnym pedagógom, vychovávateľom, predovšetkým však školským psychológom. Práve tieto osoby sú najčastejšie v interakcii s dieťaťom s kognitívnym deficitom, nakoľko ho vzdelávajú, dohliadajú naň, majú možnosť ho formovať a vychovávať. Osoba, ktorá dieťa dobre pozná a je s ním v každodennom kontakte, by mala dokázať posúdiť aj bez štandardizovaného dotazníka, ako sa dieťa cíti.

V prípade detí s intelektovým deficitom však vyjadrovanie a objasňovanie vlastných pocitov a emócií nemusí byť najjednoduchšie. Prostriedkom pre vyjadrenie postojov, pocitov a emócií, ktorý je dieťaťu blízky prirodzený je predovšetkým kresba. V práci sme sa zamerali práve na túto činnosť- kresbu, ktorá má na pozitívne účinky- uvoľňuje napätie,

dieťa má možnosť sebavyjadrenia a rozvíjania a zároveň je pre preň zábavou a hrou. Na strane druhej kresba môže byť pre špeciálneho pedagóga, vychovávateľa, no predovšetkým psychológa cenným zdrojom informácií.

Výpovedná hodnota kresby vzrastá so znižujúcou sa možnosťou úmyselnej štylizácie a snahy predviesť sa v inom svetle. V kresbe Test stromu testovaná osoba nedokáže odhadnúť, akému prejavu je v kresbe prisudzovaný aký význam, čo výrazne znižuje možnosť pretvárinky v kresbe.

V praxi môžeme v súčasnosti na Slovensku pociťovať nedostatok štandardizovaných meracích nástrojov, ktoré by dokázali spoľahlivo zachytiť zvýšenú úzkosť a úzkostlivosť u detí s kognitívnym deficitom. Metodika ŠAD, ktorú sme vo výskume používali, je určená pre populáciu vo veku 10- 15 rokov, pričom základným predpokladom aplikácie meracieho nástroja je podmienka, aby deti dokázali porozumieť významu položiek. Deti s ľahkou mentálnou retardáciou síce dokázali bez problémov všetkým položkám porozumieť a odpovedať, naskytá sa však otázka, akú metodiku použiť v prípade detí mladších alebo s ťažším stupňom postihnutia. Podotýkame, že ani v prípade dotazníkovej metódy ŠAD sa nejedná o práve najnovší merací nástroj a samotný dotazník i jeho normy vznikli v roku 1983.

Práve z potrieb praxe vychádzal náš úmysel- preveriť možnosť použitia kresby ako diagnostického prostriedku úzkosti. Možnú aplikáciu do praxe vidíme najmä v použití celkového skóre, ktoré vypovedá o prítomnosti znakov úzkostlivosti v kresbe. Čím viac znakov úzkostlivosti sa v kresbe objavuje a čím sú dominantnejšie, tým vyššie je celkové skóre úzkostlivosti. Kresba stromu by nám v prípade detí s ľahkou mentálnou retardáciou mohla relatívne rýchlo a jednoducho poskytnúť predbežnú informáciu, nakoľko je dieťa úzkostné.

Rovnako vidíme možnosť uplatnenia kresby aj ako prostriedku znižovania úzkosti detí a to predovšetkým u rizikových skupín jednotlivcov, u ktorých je predpoklad vzniku úzkosti. V našej práci bola preukázaná zvýšená úzkostlivosť u detí s ľahkou mentálnou retardáciou bývajúcich na internáte, preto je našim odporúčením realizácia takých voľnočasových aktivít, ktoré môžu dopomôcť k zníženiu úzkosti a úzkostlivosti dieťaťa.

Dovoľujeme si znova uviesť, že celkové skóre za znaky úzkostlivosti v kresbe stromu vysoko korelovalo s výsledkami hrubého skóre škály D-2 dotazníkovej metódy ŠAD aj u populácie detí bez intelektového deficitu. Preto vidíme aplikovateľnosť kresby ako diagnostického prostriedku na preventívne zmapovanie úzkostlivosti dieťaťa. Pokiaľ kresba stromu dieťaťa bude vykazovať vyššie skóre úzkostlivosti, je potrebné preveriť

výskyt úzkostlivosti u dieťaťa prostredníctvom iných diagnostických prostriedkov. Pri preukázaní výskytu úzkostlivosti sa odborník bude vďaka včasnému podchytieniu poruchy snažiť zabrániť jej ďalšiemu rozvinutiu.

Význam včasnej diagnostiky akejkoľvek psychickej poruchy nie je potrebné zdôrazňovať, rovnako je tomu tak aj pri diagnostike úzkostných porúch. Ako uvádza Praško (2005), úzkostné poruchy patria medzi najčastejšie psychické poruchy a zhodne sú zaradované medzi tie, ktoré významne handicapujú a zhoršujú kvalitu života. Rovnako patria medzi drahé poruchy, uvádza sa, že až jedna tretina priamych prostriedkov na psychiatrickú starostlivosť je spotrebovaná na liečbu úzkostných porúch. Včasným odhalením úzkosti ešte v jej zárodkoch, môžeme predísť výrazným komplikáciám ďalšom živote jednotlivca.

ZÁVER

V predkladanej diplomovej práci sme sa snažili preukázať existenciu rozdielu v úzkosti medzi žiakmi s intelektom v pásme normy a žiakmi v pásme ľahkej mentálnej retardácie, čo sa nám však nepodarilo. Napriek tomu sme dodatočne sledovali a potvrdili existenciu štatisticky významného rozdielu v úzkostlivosti medzi sledovanými populáciami.

Naším zámerom bolo aj sledovať rozdiely v úzkostlivosti medzi žiakmi špeciálnych základných škôl využívajúcich internát a dochádzajúcimi denne do školy. Výsledkami bolo potvrdené, že u žiakov špeciálnych základných škôl, ktorí využívajú internát, bola zaznamenaná vyššia úzkostlivosť, než u žiakov špeciálnych škôl, ktorí dochádzajú do školy denne.

So záujmom sme sa venovali aj kresbe Test stromu, konkrétne sme sa zamerali na zistenie rozdielov v pätnástich znakoch kresby úzkostných a neúzkostných detí v populácii s intelektom pásme ľahkej mentálnej retardácie a rovnako v populácii s normálnym intelektom. U úzkostlivých detí s normálnym intelektom bol potvrdený významne častejší výskyt 12 znakov v kresbe stromu než u neúzkostných žiakov, u úzkostlivých detí s intelektom v pásme ľahkej mentálnej retardácie významne častejšie objavovalo 13 znakov v Teste stromu než u neúzkostlivých.

V neposlednom rade sme sledovali existenciu vzťahu medzi dosiahnutým skóre v škále D-2 dotazníkovej metódy ŠAD, ktorá vypovedá o úzkostlivosti dieťaťa a celkovým skóre dosiahnutým za výskyt znakov poukazujúcich na úzkostlivosť v kresbe dieťaťa v Teste stromu.

U oboch sledovaných populácii (u detí s intelektom v pásme normy a u detí s intelektom v pásme ľahkej mentálnej retardácie) sa preukázalo, že čím vyššie je dosiahnuté hrubé skóre v škále D-2 dotazníkovej metódy ŠAD, tým vyššia je aj hodnota celkového skóre dosiahnutého za výskyt znakov poukazujúcich na úzkostlivosť v kresbe Test stromu.

Naša práca mala ambíciu podčiarknuť dôležitosť včasnej diagnostiky a podchytenia úzkosti a úzkostlivosti u dieťaťa. Výskumným preverovaním možnosti využitia kresby ako predbežného diagnostického prostriedku úzkostlivosti sme spravili krok v ústrety potrebám praxe.

Vzhľadom na to, že naša práca bola orientovaná vo veľkej miere na špeciálne základné školy, dovolili sme si formulovať odporúčania zamerané práve na toto školské prostredie. Záverom tejto výskumnej práce zhodnocujeme možné limity nášho výskumu, no predovšetkým apelujeme na ďalšie skúmanie tejto problematiky.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

ALTMAN, Z. 2002. Test stromu: příručka. 2. vyd. Praha: Pražská pedagogicko-psychologická poradna, 2002, 175 s.

BARTLÍKOVÁ, K. 2010. Možnosti využití projektivních technik při práci školního psychologa. In Zborník príspevkov. V. Medzinárodná konferencia doktorandov odborov psychológia a sociálna práca. Nitra, 2010, s. 62-70 ISBN 978-80-8094-699-9

ČEŠKOVÁ, E. 2006. Mentální retardace (F 70-79). In: SVOBODA, M., ČEŠKOVÁ, E., KUČEROVÁ, H. Psychologie a psychiatrie. Praha: Portál, 2006, s. 268-273 ISBN 80-7376-154-9

DAVIDO, R. 2001. Kresba jako nástro poznání dítěte. Praha: Portál, 2001, 208 s. ISBN 80-7178-449-4

DEKKER, M.C., KOOT, H.M. 2003. DSM-IV disorders in children with borderline to moderate intellectual disability I: prevalence and impact. In Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry. [online]. 2003, vol. 42, no. 8 [cit. 05.03.2012] Dostupné na internete: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0890856709610972> ISSN 1527-5418

DOLEJŠÍ, M. 1978. K otázkám psychologie mentální retardace. 2. vyd. Praha: Avicenum, 1978. 192 s. ISBN 08-065-78

DYTRYCH, Z. 1995. Duševní poruchy dospělých a dítě. In: DUNOVSKÝ, J., DYTRYCH, Z., MATĚJČEK, Z. et al. Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě. Praha: Grada Publishing, 1995, s. 113-134 ISBN 80-7169-192-5

EMERSON, E. 2003. Prevalence of psychiatric disorders in children and adolescents with and without intellectual disability. In Journal of Intellectual Disability Research. [online]. 2003, vol. 47, no. 1 [cit. 20.3.2012] Dostupné na internete: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1046/j.1365-2788.2003.00464.x/pdf> ISSN: 1365-2788

EMERSON, E. 2008. Problémové chování u lidí s mentální retardací a autismem. Praha: Portál, 2008. 168 s. ISBN 978-80-7367-390-1

FERJENČÍK, J. 2010. Úvod do metodologie psychologického výzkumu. 2. vyd. Praha: Portál, 2010, 256 s. ISBN 978-80-7367-815-9

GLENN, E., BIHM, E.M., JAMMERS, W.J. 2003. Depression, Anxiety, and Relevant Cognitions in Persons with Mental Retardation. In Journal of Autism and Developmental Disorders. [online]. 2003, vol. 33, no. 1 [cit.27.03.2012] Dostupné na internete: http://content.ebscohost.com/pdf25_26/pdf/2003/AUT/01Feb03/10838373.pdf?T=P&P=AN&K=10838373&S=R&D=a9h&EbscoContent=dGJyMMvl7ESep7c4y9fwOLCmr0qeprRSrqe4S7SWxWXS&ContentCustomer=dGJyMPGtsE6wqLJRuePfgeyx44Dt6fIA ISSN: 1573-3432

HAŠTO, J. 2005. Vzťahová väzba. Ku koreňom lásky a úzkosti. Trenčín: Vydavateľstvo F, 2005, 300 s. ISBN 80-88952-28-X

JANÍČEK, J. 2008. Když úzkost bolí. Praha: Portál, 2008, 208 s. ISBN 978-80-7367-366-6

KRAJČOVIČOVÁ, Z. 2009. Prejavy úzkosti a strachu v detskej kresbe : diplomová práca. Nitra : UKF, 2009. 91 s.

KOBAK, R., MADSEN, S. 2008. Disruptions in Attachment Bonds: Implications for Theory, Reseach, and Clinical Intervention. In CASSIDY, J., SHAVER, P.R. et al. Handbook of Attachment. Theory, Research, and Clinical Applications. 2nd ed. New York: The Guilford Press, 2008, s. 23-47 ISBN 978- 1-59385-874-2

KREJČÍŘOVÁ, D. 2006. Mentální retardace a pervazivní vývojové poruchy. In: ŘÍČAN, P., KREJČÍŘOVÁ D. et al. Dětská klinická psychologie. 4.vyd. Praha: Grada Publishing, 2006, s. 195-223 ISBN 80-247-1049-8

KREJČÍŘOVÁ, D. 2006. Úzkostné poruchy. In: ŘÍČAN, P., KREJČÍŘOVÁ D. et al. Dětská klinická psychologie. 4.vyd. Praha: Grada Publishing, 2006, s. 225-229. ISBN 80-247-1049-8

KUCHARSKÁ, A., MÁJOVÁ, L. 2005. Dětská kresba v psychologickém výzkumu. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2005, 96 s. ISBN 80-7290-217-2

LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. 2006. Vývojová psychologie. 4.vyd. Praha: Grada Publishing, 2006, 368 s. ISBN 80-247-1284-9

LANGMEIER, J., MATĚJČEK, Z. 2011. Psychická deprivace v dětství. 4.vyd. Praha: Karolinum, 2011, 399 s. ISBN 978-80-246-1983-5

MÁJOVÁ, L. 2005. Projevy úzkosti v kresebných diagnostických technikách. In KUCHARSKÁ, A., MÁJOVÁ, L. Dětská kresba v psychologickém výzkumu. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2005, s.74-90 ISBN 80-7290-217-2

MANOR-BINYAMINI, I. 2010. The Prevalence and Characteristics of Psychiaric Disorders among Adolescent Bedouin with Mild to Moderate Intellectual Disability. In International Journal of Special Education. [online]. 2010, vol. 25, no. 2 [cit. 27.03.2012] Dostupné na internete: <http://www.eric.ed.gov/PDFS/EJ890582.pdf> ISSN: 0827-3383

MATULAY, K. et al. 1986. Mentálna retardácia. Martin: Osveta, 1986. 352s. ISBN 70-077-86

MEZINÁRODNÍ KLASIFIKACE NEMOCÍ. 10. REVIZE. 2008 . 2.vyd. [online] Praha: BOMTON agency [cit. 1.3.2012] Dostupné na internete: <http://www.uzis.cz/cz/mkn/index.html>

MOON, B.L. 2008. Introduction to art therapy: Faith in the product. 2nd ed. Illinois: Charles C Thomas Publisher, 2008, 199s. ISBN 978-0-398-07796-9

MÚLLNER, J., RUISEL, I., FARKAŠ, G. 1983. Škály na meranie úzkosti a úzkostlivosti u detí (ŠAD): Príručka. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy, n.p., 1983. 47 s.

PRAŠKO, J. 2005. Úzkostné poruchy: klasifikace, diagnostika a léčba. Praha: Portál, 2005. 416 s. ISBN 80-7178-997-6

PRAŠKO, J., VYSKOČILOVÁ, J., PRAŠKOVÁ, J. 2006. Úzkost a obavy: jak je překonat. Praha: Portál, 2006. 232 s. ISBN 80-7367-079-8

Prehľad špeciálnych ZŠ a špeciálnych tried pri ZŠ. 2011. [cit.01.04.2012] Dostupné na internete: <http://www.uips.sk/prehlady-skol/prehľad-specialnych-zs-a-specialnych-tried-pri-zs>

RITOMSKÝ, A. 2004. Štatistické metódy v sociálnopsychologickom výskume. In KOLLÁRIK, T., SOLLÁROVÁ, E. et al. Metódy sociálnopsychologickej praxe. Bratislava: Ikar, 2004, s. 241-257 ISBN 80-551-0765-3

REID, K.A., SMILEY, E., COOPER, S.A. 2011. Prevalence and associations of anxiety disorders in adults with intellectual disabilities. In Journal of Intellectual Disability Research. [online]. 2011, vol. 55, no. 2 [cit. 20.03.2012] Dostupné na internete: <http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=5&hid=9&sid=da0ba9dd-609d-45b4-b4d9-94ed4af6a036%40sessionmgr13&bdata=JnNpdGU9ZWU9ZWhvc3QtbG12ZQ%3d%3d#db=eric&AN=EJ927745> ISSN: 1365-2788

ROGGE, J.-U. 1999. Dětské strachy a úzkosti. Praha: Portál, 1999. 216 s. ISBN 80-7178-237-8

RUTTER, M. 2008. Implications of Attachment Theory and Research for Child Care Policies. In CASSIDY, J., SHAVER, P.R. et al. Handbook of Attachment. Theory, Research, and Clinical Applications. 2nd ed. New York: The Guilford Press, 2008, s. 958-974 ISBN 978- 1-59385-874-2

SOLLÁR, T., RITOMSKÝ, A. 2002. Aplikácia štatistiky v sociálnom výskume. Nitra: FSVaZ UKF, 2002. 155 s. ISBN 80-8050-508-2

SPINLEY, B.M. 2002. The deprived and the privileged: personality development in English society. 4th ed. London: Taylor & Francis Group, 2002, 211 s. ISBN 0-415-17625-5

SVOBODA, M. 2006. Poruchy inteligence. In: SVOBODA, M., ČEŠKOVÁ, E., KUČEROVÁ, H. Psychologie a psychiatrie. Praha: Portál, 2006, s.105-108 ISBN 80-7376-154-9

SVOBODA, M. 2010. Psychologická diagnostika dospělých. 4. vyd. Praha: Portál, 2010. 344 s. ISBN 978-80-7367-706-0

SWITZKY, H.N. 2008. Personality and motivational differences in persons with mental retardation. London: Taylor & Francis Group, 2008, 395 s. ISBN 0-8058-2570-3

ŠVARCOVÁ, I. 2006. Mentální retardace: vzdělávání, výchova, sociální péče. 3.vyd. Praha: Portál, 2006. 200 s. ISBN 80-7367-060-7

VÁGNEROVÁ, M. 2006. Dotazníky a posudzovacie škály. In: ŘÍČAN, P., KREJČÍŘOVÁ, D. et al. Dětská klinická psychologie. Praha: Grada Publishing, 2006, s. 453-476 ISBN 978-80-247-1049-5

VÁGNEROVÁ, M. 2008. Psychopatologie pro pomáhající profese. 4.vyd. Praha: Portál, 2008. 872 s. ISBN 978-80-7367-414-4

VANČOVÁ, A. et al. 2010. Edukácia mentálne postihnutých. Bratislava: Vydavateľstvo IRIS, 2010, 499 s. ISBN 978-80-89256-53-2

VAVRDA, V. 2007. Ontogeneze úzkosti a strachu. In: VYMĚTAL, J. et al. Speciální psychoterapie. 2.vyd. Praha: Grada Publishing, 2007, s.41-64. ISBN 978-80247-13-15

VYMĚTAL, J. 2004. Úzkost a strach u dětí. Praha: Portál, 2004. 184 s. ISBN 80-7178-830-9

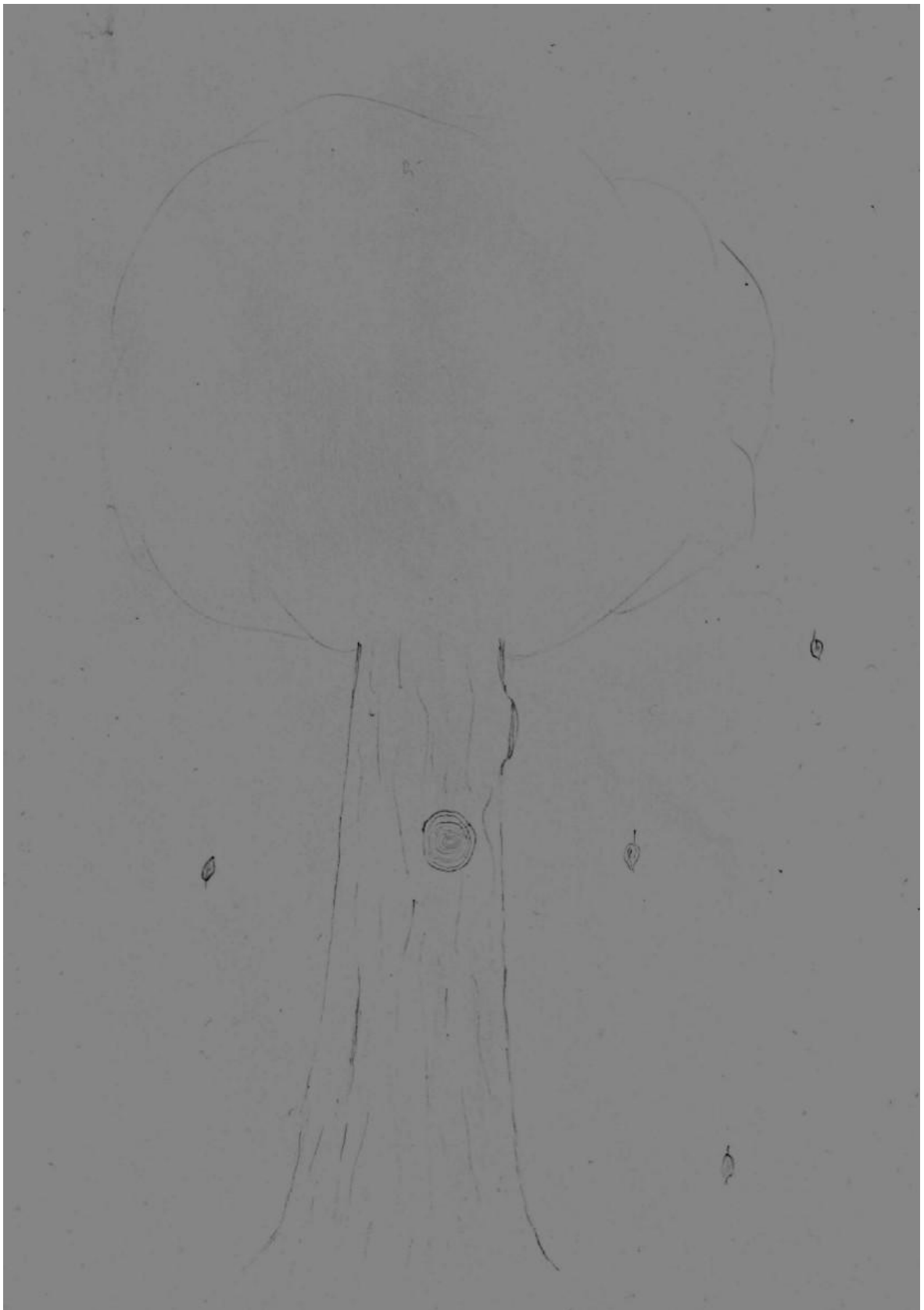
VYMĚTAL, J. et al. 2007. Speciální psychoterapie. 2.vyd. Praha: Grada Publishing, 2007, 400 s. ISBN 978-80247-13-15

Zákon č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov. [cit. 03.02.2012] Dostupné na internete: <http://www.minedu.sk/index.php?lang=sk&rootId=2444>

PRÍLOHY

- Príloha A Kresba stromu žiačky bežnej základnej školy so zvýšenou úzkostlivosťou
- Príloha B Kresba stromu žiaka bežnej základnej školy so zvýšenou úzkostlivosťou
- Príloha C Kresba stromu žiaka špeciálnej základnej školy so zvýšenou úzkostlivosťou

Príloha A

Príloha B

Príloha C

